

Ostravská univerzita v Ostravě
Fakulta sociálních studií

JARNÍ ŠKOLA SOCIÁLNÍ PRÁCE 2014

Sborník příspěvků z konference
v rámci projektu

Rozšíření a rozvoj
vědeckovýzkumného
týmu Ostravské univerzity,
Fakulty sociálních studií

Ostrava 2014

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

JARNÍ ŠKOLA SOCIÁLNÍ PRÁCE 2014

Sborník příspěvků z konference

v rámci projektu

ROZŠÍŘENÍ A ROZVOJ VĚDECKOVÝZKUMNÉHO TÝMU OSTRAVSKÉ UNIVERZITY, FAKULTY SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

Číslo projektu: CZ.1.07/2.3.00/20.0080

Ostrava 2014

Číslo operačního programu: CZ.1.07 Název prioritní osy: Terciární vzdělávání,
výzkum a vývoj Číslo oblasti podpory: 7.2.3 Číslo výzvy: 20 Název oblasti
podpory: Lidské zdroje ve výzkumu a vývoji

Název projektu: Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity,
Fakulty sociálních studií Žadatel (předkladatel) – Ostravská univerzita v Ostravě
Číslo projektu: CZ.1.07/2.3.00/20.0080

„Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním
rozpočtem České republiky“

JARNÍ ŠKOLA 2014

Sborník příspěvků z rozšířeného metodologického bloku Jarní školy sociální práce 2014, která se konala ve dnech 9. – 11. 4. 2014 v rámci projektu Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií, č. CZ.1.07/2.3.00/20.0080.

Editor: Jelena Petrucijová

Recenzenti: doc. PhDr. A. Gojová, Ph.D.; doc. PaedDr. O. Chytil, Ph.D.;
prof. PhDr. J. Keller, CSc.; doc. PhDr. J. Petrucijová, CSc.;
doc. PhDr. D. Sýkorová, Ph.D.; Mgr. F. Znebejánek, Ph.D.

Počet stran: 80

Vydání: první

Místo a rok vydání: Ostrava 2014

Vydavatel: Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě

TENTO PROJEKT JE SPOLUFINANCOVÁN EVROPSKÝM SOCIÁLNÍM FONDĚM A STÁTNÍM ROZPOČTEM ČESKÉ REPUBLIKY

© Ostravská univerzita v Ostravě, 2014

ISBN 978-80-7464-536-5

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

SPRING SCHOOL OF SOCIAL WORK 2014

Proceedings of the Conference

within the project

ENLARGING AND DEVELOPING OF RESEARCH TEAM AT THE UNIVERSITY OF OSTRAVA, FACULTY OF SOCIAL STUDIES

Project number: CZ.1.07/2.3.00/20.0080

Ostrava 2014

Číslo operačního programu: CZ.1.07 Název prioritní osy: Terciární vzdělávání,
výzkum a vývoj Číslo oblasti podpory: 7.2.3 Číslo výzvy: 20 Název oblasti
podpory: Lidské zdroje ve výzkumu a vývoji
Název projektu: Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity,
Fakulty sociálních studií Žadatel (předkladatel) – Ostravská univerzita v Ostravě
Číslo projektu: CZ.1.07/2.3.00/20.0080
„Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním
rozpočtem České republiky“

SPRING SCHOOL OF SOCIAL WORK 2014

Proceedings of advanced methodological block of the Spring School of Social Work 2014, which took place on 9th-11th April 2014 within project Enlarging and Developing of the scientific research team of the University of Ostrava, Faculty of Social Studies, No. CZ.1.07/2.3.00/20.0080.

Edited by Jelena Petrucijova

Peer Reviewers: doc. PhDr. A. Gojová, Ph.D.; doc. PaedDr. O. Chytil, Ph.D.;
prof. PhDr. J. Keller, CSc.; doc. PhDr. J. Petrucijová, CSc.;
doc. PhDr. D. Sýkorová, Ph.D.; Mgr. F. Znebejánek, Ph.D.

Number of pages: 80

Edition: first

Place and year of publication: Ostrava 2014

Publisher: Faculty of Social Studies, University of Ostrava

THIS PROJECT HAS BEEN FUNDED WITH SUPPORT FROM THE EUROPEAN STRUCTURAL FUND AND THE BUDGET OF THE CZECH REPUBLIC

© University of Ostrava, 2014

ISBN 978-80-7464-536-5

OBSAH**ÚVOD**

Jelena PETRUCIJOVÁ 7

SUBJEKTY SOCIÁLNÍ EKONOMIKY POSKYTUJÍCÍ SOCIÁLNÍ SLUŽBY

Šárka ULČÁKOVÁ 9

EFEKTIVITA VEŘEJNÝCH VZDĚLÁVACÍCH PROGRAMŮ PRO NEZAMĚSTNANÉ V KRITICKÉM SVĚTLE

Martin BREZINA 17

ROMOVÉ A SOCIÁLNÍ EXLUZE

Marek MIKULEC 27

RODINNÁ POLITIKA V KONTEXTU NOVÝCH SOCIÁLNÍCH RIZIK

Tomáš WALOSZEK 33

SITUACE MATEK SAMOŽIVITELEK V AZYLOVÝCH DOMECH: UVEDENÍ DO PROBLEMATIKY A VÝZKUMNÝ DESIGN DISERTAČNÍ PRÁCE

Kateřina GLUMBÍKOVÁ 41

DĚTI UMÍSTĚNÉ DO PŘÍBUZENSKÉ PÉČE (NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE)

Aneta KOZÁKOVÁ 49

ÚLOHA SOCIÁLNÍ PRÁCE V PROFESIONALIZACI PĚSTOUNSKÉ PÉČE: SPECIFIKACE TÉMATU DISERTAČNÍ PRÁCE

Kristýna HOLUBOVÁ..... 59

CHUDOBA SENIORŮ A MOŽNOSTI SOCIÁLNÍ PRÁCE S CHUDÝMI SENIORY

Martina PULKERTOVÁ..... 69

ÚVOD

Jelena PETRUCIJOVÁ

Projekt *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií CZ.1.07/2.3.00/20.0080*. (<http://fss.osu.cz/>) je tříletý projekt realizovaný na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě v době od 1. června 2011 do 31. května 2014 (tj. 36 měsíců) a spolufinancovaný Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Projekt VEDTYM – *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií CZ.1.07/2.3.00/20.0080* měl za cíl zúročit dosavadní zkušenost vědeckovýzkumné činnosti stávajícího tzv. „seniorského“ týmu pracovníků FSS OU, přispět k jejímu posílení (mimo jiné přizváním významného zahraničního experta s bohatou zkušeností s řízením mezinárodních výzkumných týmů), rozšířit stávající „seniorský“ tým o nové pracovníky z řad mladých vědeckých pracovníků a studentů Ph.D. studia (tj. o „juniorský“ tým) a následně udržet nově nabytou kvalitu špičkového expertního týmu v oblasti problematiky sociálních dopadů procesů modernizace, nových sociálních rizik (respektive sociální exkluze) v budoucích publikačních a projektových počinech pracovníků fakulty.

V rámci projektu byl velký důraz kladen na odbornou přípravu mladých vědeckých pracovníků a doktorandů. Součástí této přípravy byly různé druhy aktivit. Můžeme uvést jen jejich stručný výčet: 20 Badatelských odpolední věnovaných otázkám metodologie výzkumu v sociálních vědách (s důrazem na výzkum v sociální práci), na kterých vystoupili přední odborníci z českých (FSS Masarykova Univerzita, FF Univerzita Palackého – Olomouc) a zahraničních (Univerzita Hertfordshire – Velká Británie, Univerzita Eichstätt – Německo, Univerzita Kuopio – Finsko, Katolická univerzita Lille - Francie, Univerzita Lodž – Polsko) univerzit; Doktorandská kolokvia; školení GIS; 3 Metodologické bloky, které se konaly jako součást mezinárodní studentské konference *Jarní škola sociální práce v letech 2012, 2013, 2014* aj.

Počínaje rokem 2007 pořádá FSS OU každoročně mezinárodní *Jarní školu sociální práce* pro studenty magisterského a doktorského studia se záměrem poskytnout jim zpětnou vazbu od akademiků z evropských zemí, dát příležitost k rozšíření znalostí o sociální práci v Evropě a k výměně zkušeností. Setkání je využíváno rovněž k rozvoji sítě evropského výzkumu v sociální práci.

FSS OU jako organizátor *Jarní školy* inovuje obsah jednotlivých běhů konference: program, jehož těžištěm byly v prvních dvou ročnících (r. 2007 a 2008) prezentace studentských výzkumných projektů a dílčích výsledků doktorandských disertačních

prací (včetně diskusí v malých diskusních skupinách), byl posléze rozšířen o odbornou část přednášek a workshopů. Projekt VEDTYM umožnil nastartovat nový typ aktivity – rozšířit program mezinárodní Jarní školy o odbornou metodologickou část.

Mezinárodní konference *Jarní škola sociální práce r. 2014*: v r. 2014 se zúčastnilo 53 studentů a akademiků, z toho 25 ze zahraničí. V roce 2014 byl program obohacen o metodologický blok – workshop *Jak se učí výzkum výzkumem*,¹ který vedla doc. RNDr. Ivana Loučková, CSc. z Fakulty sociálních studií OU (ČR).

Tento sborník prezentuje odborné články devíti doktorandů Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě, které jsou věnovány především metodologickým otázkám jejich disertačních prací.

Subjekty sociální ekonomiky poskytující sociální služby

Šárka ULČÁKOVÁ

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií

Abstract

Since 1970's a debate has raged about crisis of welfare state which has brought many new conditions for the sphere of social services. Financial support by welfare state on provision of social services is gradually being reduced which causes increasing imbalance between supply and demand for social services. In connection to the increasing importance of economy as a paradigm, new (or relatively new) ways how to fund the provision of social services and how to use economy in this sphere are more and more often discussed. One of the compromises representing an application of economic rules and an afford to fulfill social goals at the same time is social economy. The main task of my dissertation thesis will be to focus on social economy entities which are providing social services, and to find out whether there are methods of social work applied in those organizations.

Key-words

Crisis of the Welfare State, Social Services, Social Economy, Social Entrepreneurship, Social Work.

Od 70. let 20. století se hovoří o krizi evropských sociálních států související s modernizací postindustriální společnosti. Dle Espinga-Andersena (2002) lze tuto krizi definovat jako situaci, kdy již žádný ze tří pilířů sociálního státu (kterými jsou stát, trh a rodina) není schopen kompenzovat selhání ve zbývajících dvou pilířích. Situace je však v posledních desetiletích taková, že mnoho lidí je postupně nuceno čelit selhávání všech tří pilířů najednou. Začínají se objevovat problémy, se kterými se do nedávné doby společnost nesetkala, nebo se s nimi nesetkala v takové míře. Pro sociální stát, jeho instituce a pro sociální práci začíná být klíčová otázka, jak na tyto problémy reagovat, jak se s nimi vypořádat. Paradoxně však v rámci neoliberálního

¹ Text přednášky je opublikován ve sborníku FSS OU: LOUČKOVÁ, I. 2014. Jak se učí výzkum výzkumem. (Aneb proč integrovaný výzkumný přístup nemůže být výzkumným přístupem smíšeným). S. 30–45 in Kolektiv autorů. *Institucionální sborník Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity*.

diskurzu narůstají tendence snižovat výdaje sociálního státu, což se projevuje i v oblasti sociálních služeb, a tak mnoho těchto služeb, které byly ještě donedávna financovány z veřejných prostředků, je dnes privatizováno (Keller, 2011). Stále častěji se hovoří o možnostech propojení ekonomických principů s plněním sociálních cílů a koncepty, jako je společenská odpovědnost firem, sociální podnikání či sociální ekonomika, nabývají na významu.

Právě na sociální ekonomiku, jako na koncept představující sloučení ekonomických a sociálních cílů, bych se chtěla zaměřit ve své disertační práci. Ráda bych se přitom soustředila na subjekty sociální ekonomiky poskytující sociální služby a na možnosti uplatnění typů intervence sociální práce v těchto organizacích. Toto téma jsem si vybrala především kvůli své diplomové práci, ve které jsem se věnovala tématu sociálního podnikání, jakožto produktu modernizace společnosti. Postupně jsem na základě studia literatury o tématu sociální ekonomiky a sociálního podnikání dospěla k názoru, že by tyto koncepty v budoucnosti mohly hrát při transformaci sociálního státu důležitou roli. Zároveň jsem se setkala s problémy v teoretickém vymezení sociální ekonomiky, s vysokou variabilitou definic a s mnoha různými překážkami a bariérami bránícími dalšímu rozvoji konceptu a často i jeho praktickému uplatnění. Situace se postupně zlepšuje, avšak ještě stále je dle mého názoru platné tvrzení Bruno Roelantse (2002), že sociální ekonomika je pojmem, o němž „nikdo přesně neví, co to je, ale všichni vědí, že to existuje.“ (Roelants in Syrovátková, 2010, s. 15). I proto bych svou práci ráda přispěla k vytváření a upevňování teoretického základu, který je podle mě pro další rozvoj konceptu nezbytný.

Sociální ekonomika

V následující části textu se budu věnovat charakteristice ústředních pojmů mé disertační práce – sociální ekonomice, subjektům sociální ekonomiky a sociálním službám v pojetí, v jakém k těmto službám budu v rámci výzkumu přistupovat.

Charta sociální ekonomiky je jedním ze základních dokumentů, který koncept obecně vymezuje a který stanovuje rovněž pravidla či principy, které by měly být subjekty působícími v oblasti sociální ekonomiky dodržovány. Dle této charty je sociální ekonomika „založena na principech solidarity a individuálního zapojení do procesu aktivního občanství, generuje vysoce kvalitní pracovní místa a lepší kvalitu života, nabízí rámec vhodný pro nové formy podnikání a práce, hraje významnou roli v místním rozvoji a sociální soudržnosti, je sociálně odpovědná, je faktorem demokracie, přispívá k stabilitě a pluralismu ekonomických trhů, koresponduje s prioritami a strategickými cíli Evropské unie: sociální soudržností, plnou zaměstnaností a bojem proti chudobě, sparticipativní demokracií, lepším řízením, udržitelným rozvojem.“ (European Standing Conference of Cooperatives, Mutual societies, Associations and Foundations, 2007,

[online].) Jaroslava Syrovátková tvrdí, že „sociální ekonomie a sociální ekonomika jsou pojmy, prostřednictvím kterých se dnes země Evropské unie pokouší uchopit sociální dimenzi trhu. Souvisí s reformou sociálního státu, reagující na pokles tempa růstu evropských ekonomik. Jsou také pokusem řešit současnou krizi komunit. Pojem sociální ekonomiky souvisí s komunitární politikou v oblasti trhu práce,“ (Syrovátková, 2010, s.15). Podrobnější definici sociální ekonomiky nabízí Report Centra mezinárodního výzkumu a informací k veřejné, sociální a kooperativní ekonomice (CIRIEC): „Sociální ekonomika je souborem soukromých, formálně ustavených podniků, nezávislých a samosprávných ve svém rozhodování, s dobrovolným členstvím. Tyto podniky jsou zakládány (spolkem) k naplnění potřeb členů (spolku), a to prostřednictvím trhu skrze produkci zboží a skrze poskytování služeb, pojištění a finančních služeb. Rozhodování a rozdělování zisků nebo přebytků mezi členy není nijak vázáno na výši vkladů do kapitálu nebo poplatků/příspěvků, vkládaných jednotlivými členy, z nichž každý má jeden hlas. Sociální ekonomika také zahrnuje soukromé a formálně ustavené organizace, nezávislé ve svém rozhodování na jiných autoritách (státu), s dobrovolným členstvím, poskytující netržní služby domácnostem. Případné ekonomické přebytky se nerozdělují ani mezi ty, kdo se o jejich tvorbu zasloužili, ani kdo aktivity řídí nebo financují“ (Hunčová, 2008, s. 8). V rámci jednoho z výzkumů projektu Hefaios² byly seřazeny podle důležitosti 4 možné účely sociální ekonomiky. Prvním z nich je „zajišťovat, aby se společensky znevýhodnění, respektive zdravotně postižení přiblížili životu většinové společnosti,“ (projekt Hefaios, 2008, s. 8) druhým je vytváření pracovních míst pro společensky znevýhodněné spoluobčany, třetím je zajišťování „sociálního smíru“ mezi různými skupinami obyvatel a posledním účelem je podpora výroby a služeb, které by jinak nebyly na trhu konkurenceschopné a hrozil by jim zánik.

Subjekty sociální ekonomiky

Subjekty sociální ekonomiky mohou být vymezeny dvojím způsobem, buď na základě normativního anebo právně-institucionálního přístupu. Již zmíněná Charta sociální ekonomika vymezuje normativně subjekty sociální ekonomiky na základě naplnění následujících principů:

- Nadřazenost jedince a sociálního cíle nad kapitálem.
- Dobrovolné a otevřené členství.
- Demokratické řízení skrze členství.

² Projekt realizován občanským sdružením Orfeus, jehož hlavním cílem bylo posílit sociální ekonomiku ve třetím sektoru, převážně pak komunitní služby, a to se zaměřením na zlepšení kvality pracovních míst v některých regionech

- Propojení zájmů uživatelů/členů a/nebo obecného zájmu.
- Prosazování a uplatnění principu solidarity a zodpovědnosti.
- Autonomní řízení a nezávislost na veřejné správě.
- Většina zisku je použita k dosažení cílů udržitelného rozvoje, k rozvoji služeb v obecném zájmu či zájmu členů.

Tyto subjekty jsou „aktivní v určitých oblastech, jako je sociální ochrana, sociální služby, zdravotnictví, bankovníctví, pojišťovnictví, zemědělská výroba, ochrana spotřebitelů, sdružování („associative work“), řemeslnictví, ubytování, zásobování, sousedské služby, vzdělávání a školení a oblast kultury, sportu a volnočasových aktivit,“ (European Standing Conference of Cooperatives, Mutual societies, Associations and Foundations, 2007, [online].)

Právně-institucionální přístup

Právně-institucionální přístup k vymezení subjektů sociální ekonomiky stanovuje právní formy pro tyto organizace. Tyto právní formy se v každém státě liší, jelikož v každé zemi jsou odlišné právní podmínky pro sociální ekonomiku. Obecně lze však říci, že většinou mají subjekty sociální ekonomiky formu družstev, vzájemných společností („mutual societies“), sdružení a nadací (European Standing Conference of Cooperatives, Mutual societies, Associations and Foundations, 2007, [online].)

V České republice mohou subjekty sociální ekonomiky nabývat formy spolku, ústavu, sociálního družstva (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník), obecně prospěšné společnosti (dle nového občanského zákoníku, který nabývá účinnosti od 1. 1. 2014, již obecně prospěšnou společnost není možné založit, pozn. autorky), evidované právnické osoby-účelového zařízení církve, nadace a nadačního fondu, který poskytuje pracovní místa znevýhodněným osobám anebo který vykonává jako doplňkovou také ekonomickou činnost (Dohnalová a kol., 2009).

V Itálii, která je považována za kolébku sociálního družstevnictví, má sociální ekonomika nejdelší legislativně ukotvenou historii v Evropě. Zákon č. 381/1991 o sociálních družstvech stanovuje právní formu sociálního podniku – sociální družstvo. Kromě sociálních družstev jsou do sociální ekonomiky řazena také sdružení, nadace, „onlus“ organizace („společensky prospěšné neziskové organizace“), mezi které patří „sociální družstva, nestátní organizace, dobrovolnické organizace, nestátní organizace a organizace činné v oblastech zdravotní péče, vzdělávání, ochrany fauny a flory, sportu na amatérské úrovni, podpory kultury aj.“ (Haverová, [online]).

Vymezení sociálních služeb

Pro účely své disertační práce a výzkumu, který bych chtěla realizovat, jsem se rozhodla využít širší pojetí sociálních služeb, než jak jsou vymezeny v zákoně č. 108/2006 Sb. o sociálních službách. Dle Matouška jsou sociální služby v širším pojetí služby poskytované „lidem společensky znevýhodněným, a to s cílem zlepšit kvalitu jejich života, případně je v maximální možné míře do společnosti začlenit, nebo společnost chránit před riziky, jichž jsou tyto lidé nositeli. Sociální služby proto zohledňují jak osobu uživatele, tak jeho rodinu, skupiny, do nichž patří, případně zájmy širšího společenství,“ (Matoušek, 2007, s. 9). Tento širší koncept zahrnuje rovněž služby, které mohou být ve vztahu k sociálním službám „doplňkové či mohou uspokojovat jiné specifické potřeby občanů než potřeby, jež mohou uspokojit sociální služby podle zákona o sociálních službách (nájemní bydlení pro seniory, rozvoz obědů, kluby a podobná zařízení, která nejsou registrována jako zařízení sociálních služeb atd.),“ (Dohnalová a kol., 2009, s. 57).

Přesnější vymezení sociálních služeb pro účely výzkumu stanovím jednak na základě výsledků analýzy dat z pilotní studie, kterou bych chtěla realizovat, a rovněž na základě studia relevantních zdrojů poskytujících informace nejen o sociálních službách poskytovaných v České republice i Itálii, ale rovněž přímo o sociálních službách poskytovaných subjekty sociální ekonomiky v těchto zemích.

V rámci teoretické části se dále budu zabývat také pojmy souvisejícími se sociální ekonomikou, jako jsou např. sociální podnikání, komunitní ekonomika či solidární ekonomika. Studium těchto konceptů mi poskytne širší náhled na sociální ekonomiku, na její podstatu a důvod vzniku, na její různé formy a možná uplatnění. Zapotřebí bude rovněž analyzovat relevantní zdroje o historii a vývoji sociální ekonomiky v České republice a (především severní) Itálii a o současném stavu v této oblasti v obou zemích. Tyto informace by mi měly poskytnout základ pro plánování a realizaci komparativní případové studie vybraných subjektů sociální ekonomiky v České republice a severní Itálii.

Hlavní výzkumná otázka a metodologie

Hlavní výzkumná otázka zní: Existují v České republice a severní Itálii subjekty sociální ekonomiky poskytující sociální služby využívající typy intervence sociální práce?

Cílem bude zjistit, zda v těchto dvou zemích existují subjekty sociální ekonomiky poskytující sociální služby využívající typy intervence sociální práce, identifikovat, které subjekty to jsou a porovnat organizace v České republice s organizacemi v Itálii ve stanovených aspektech, které budou specifikovány na základě pilotní studie, studia

relevantních zdrojů a případně také předvýzkumu. Výsledky výzkumu by mohly poskytnout zajímavé informace sociálním podnikatelům, sociálním pracovníkům působícím v subjektech sociální ekonomiky a komukoli dalšímu, kdo se o tuto oblast zajímá. Mým obecným cílem je přispět ke zlepšení podmínek sociální ekonomiky v naší zemi, ať už v oblasti legislativy či praxe samotných organizací, jelikož se domnívám, že se v této oblasti můžeme od Itálie mnohému přiučit.

Jak jsem již zmínila, před samotným zahájením výzkumu plánuji provést pilotní studii, jejímž cílem bude jednak upřesnit definici sociálních služeb pro účely výzkumu a rovněž obecně „zjistit, zda informace, kterou požadujeme, v naší populaci vůbec existuje a zda je dosažitelná“ (Disman, 2002, s. 121). Mým úkolem bude vypracovat seznam subjektů sociální ekonomiky poskytujících sociální služby. Tento seznam bude vytvořen jak pro Českou republiku, tak i pro oblast severní Itálie. Vybrané organizace následně budou kontaktovány za účelem další spolupráce v rámci výzkumu.

V první fázi výzkumu využiji kvalitativní strategii jak při sběru, tak i analýze dat. Využiji přitom metody případové studie a techniky polostrukturovaných (pravděpodobně) telefonních rozhovorů. Cílem této části výzkumu bude zjistit, kolik organizací ze seznamu, získaného v pilotní studii, uplatňuje typy intervence sociální práce. V následující druhé fázi se pak zaměřím přímo na realizaci pozorování, rozhovorů a analýzy dokumentů a následnou analýzu dat a jejich mezinárodní komparaci.

Citovaná literatura

DISMAN, M. 2002. *Jak se vyrábí sociologická znalost: Příručka pro uživatele*. 3.vyd. Praha: Karolinum.

DOHNALOVÁ, M. a kol. 2009. *Sociální ekonomika – vybrané otázky*. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.

HUNČOVÁ, M. 2008. *Sociální ekonomika a sociální podnik v teorii a praxi*. Bruntál: Moravská expedice.

ESPING-ANDERSEN, G. 2002. *Why we need a new welfare state*. New York: Oxford University Press.

MATOUŠEK, O. 2007. *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. 1. Vyd. Praha: Portál.

KELLER, J. 2011. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, Knižnice Sociologické aktuality, sv. 23.

Projekt Hefajstos. *Sociální ekonomika: výzkumná zpráva nadnárodního partnerství Social Enterprise*. 2008. Praha: Orfeus.

HAVEROVÁ, M. *Sociální podnikání v Itálii*. [online]. [cit. 2014-04-12]. Dostupné z: <http://www.ceske-socialni-podnikani.cz/cz/clanky/642-socialni-podnikani-v-italii>.

ROELANTS, B. in SYROVÁTKOVÁ, J. 2010. *Sociální podnikání*. 1. vyd. s. 15. Liberec: Technická univerzita v Liberci.

European Standing Conference of Cooperatives, Mutual societies, Associations and Foundations. 2007. *The Social Economy*. [online]. [cit. 2014-04-07]. Dostupné z: http://www.socialeconomy.eu.org/IMG/pdf/2007_08_20_EN_charte-2.pdf.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, Dostupné z: <http://portal.gov.cz/app/zakony/zakonPar.jsp?idBiblio=74907&src=dulezite&rpp=15#local-content>.

Efektivita veřejných vzdělávacích programů pro nezaměstnané v kritickém světle

Martin Brezina

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií

Abstract

The paper deals with the project of dissertation thesis, which has developed from positivistic approach to critical/social constructionist approach. The project is focused on the theme of vocational training programs in the Czech Republic. Main goal of the research is devoted to constitution of specific interpretation of vocational training effectiveness in the concrete practice of Czech labor market policy. Question isn't if the vocational training is effective or not, but how is certain concept of effectiveness constructed and how this concept translates into implementation of these programs.

Key-words

Unemployment, Vocational Training, Critical Paradigm, Social Constructionism.

Úvod

Před samotným výkladem výzkumného záměru je vhodné uvést několik údajů o soudobé situaci v oblasti zaměstnanosti v České republice, která v obecných trendech sdílí řadu rysů vývoje trhů práce v evropských zemích, především značné počty nezaměstnaných osob, dlouhodobě vysoké míry nezaměstnanosti a nedostatek

volných pracovních míst³. V ČR je v současnosti bez zaměstnání asi 625⁴ tisíc obyvatel, takže je počet nezaměstnaných v tomto roce na druhé nejvyšší úrovni od hospodářské krize ve 30. letech 20. století. Tento počet nezaměstnaných se uchází o zhruba 37 tisíc volných míst, čili na jedno volné místo připadá asi 17 uchazečů.

Jedním z nejdůležitějších nástrojů, které mají moderní státy při úsilí snižovat nezaměstnanost k dispozici, je politika zaměstnanosti. Politika zaměstnanosti se obvykle rozděluje na aktivní a pasivní politiku zaměstnanosti. Pasivní politika zaměstnanosti představuje zprostředkování zaměstnání uchazečům o práci a hmotné zabezpečení uchazečů o práci. Aktivní politika zaměstnanosti je souhrnem opatření směřujících k zajištění rovnováhy na trhu práce. Mezi nástroje aktivní politiky zaměstnanosti náleží kupříkladu rekvalifikace, investiční pobídky, veřejně prospěšné práce nebo společensky účelná pracovní místa. Zajímavý je v této souvislosti vývoj výdajů na aktivní politiku zaměstnanosti. Jestliže se výdaje na tuto aktivní část politiky zaměstnanosti pohybují v zemích EU15 od 0,5% do 1,9% HDP, tak v ČR je to v současnosti pouhá jedna desetina procenta HDP. Pokud státní rozpočet na rok 2012 počítal s výdajem 6,1 miliardy korun na aktivní politiku zaměstnanosti, tak skutečně vydána byla pouhá polovina z této částky, zbytek byl nevyužit⁵.

Tato skutečnost je v příkrém kontrastu se zjištěními, která o efektivitě opatření aktivní politiky zaměstnanosti, a v našem případě specificky o efektivitě rekvalifikací, uvádějí již provedené výzkumy, v ČR například ty, které organizuje Výzkumný ústav práce a sociálních věcí (Horáková, Rákoszyová, 2003, Sirovátka, 2006, Sirovátka, Kulhavý, 2008, Horáková, 2010). Jejich poznatky lze sumarizovat takto:

- Nezaměstnaní, kteří prošli rekvalifikací, měli zhruba 3x vyšší pravděpodobnost, že najdou práci do roka od absolvování rekvalifikace, než nezaměstnaní, kteří rekvalifikací neprošli.
- Programy aktivní politiky zaměstnanosti zvyšují především zaměstnatelnost těch nejvíce znevýhodněných skupin nezaměstnaných – tedy méně kvalifikovaných a dlouhodobě nezaměstnaných

³ Podle loňské studie Mezinárodní organizace práce (ILO, 2013) je v současnosti v Evropě 26,3 milionů Evropanů, tj. o 10 milionů více než v roce 2008, kdy vypukla světová ekonomická krize. Průměrná hodnota nezaměstnanosti v EU nyní dosahuje 10,9% a oproti stavu před pěti lety se zvýšila o 4,1%. V 17 zemích eurozóny rostla nezaměstnanost rychleji než v nečlenských státech a v únoru dosáhla historického rekordu 13%. Uchazeči o zaměstnání přitom mezi sebou bojují o stále menší počet pracovních míst. Počet dlouhodobě nezaměstnaných se od roku 2008 takřka zdvojnásobil a dosahuje dnes 11 milionů. Na tento stav doplácí především tři skupiny: mládež, dlouhodobě nezaměstnaní a málo kvalifikovaní. Každý čtvrtý mladý člověk je bez práce. Ve Španělsku a Řecku je to dokonce každý druhý. V 26 zemích evropské sedmadvacítky nezaměstnanost mladých v posledních pěti letech vzrostla. Jedinou výjimkou je Německo.

⁴ <http://www.kurzy.cz/makroekonomika/nezamestnanost/>

⁵ Data ČSÚ: *Vývoj ekonomiky v roce 2012*. Dostupné: [http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/33001F7B85/\\$File/110911q4a08.pdf](http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/33001F7B85/$File/110911q4a08.pdf)

- I když účastníci programů nezískali práci po absolvování rekvalifikace, program jim pomohl udržet si kontakt s pracovním trhem a motivaci.

Cíl práce

Cílem práce je zodpovědět hlavní výzkumnou otázku *Jak je v rámci české aktivní politiky zaměstnanosti konstituováno určité pojetí efektivity programů pracovního vzdělávání a výcviku, a to jednak na úrovni programové, koncepční a legislativní, a dále rovněž na úrovni implementační praxe regionální pobočky úřadu práce v Ostravě?*

Smyslem výzkumu, spojeného s disertační prací, tedy není zkoumat, zda jsou rekvalifikace v daném kontextu a regionu efektivní (tímto tématem se zabývají např. výzkumy Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, uvedené v předchozí kapitole tohoto textu), ale o to, jak je jisté pojetí efektivity jednotlivými aktéry utvářeno a jak se toto pojetí efektivity promítá do realizace programů této části aktivní politiky zaměstnanosti (dále APZ).

Konceptualizaci efektivity aktivní politiky zaměstnanosti a jejích aspektů provádím v teoretické části práce. Cílem empirické části práce bude prozkoumat, jak jsou jednotlivé aspekty efektivity a) utvářeny v rovině základních dokumentů politiky zaměstnanosti a b) vnímány pracovníky služeb zaměstnanosti na regionální pobočce úřadu práce v Ostravě.

Odvozené cíle práce:

- Zhodnotit podíl institucionálního rámce na účinnosti systému pracovního vzdělávání a výcviku nezaměstnaných v současné podobě aktivní politiky zaměstnanosti v České republice. Tedy v daném případě specificky: jakým způsobem je pojem efektivity systému konstruován v rámci programových, koncepčních a legislativních dokumentů, které na jeho utváření mají podstatný vliv? Vycházím přitom z předpokladu, že tato rovina zkoumání se zabývá ustavováním „hřiště“, v rámci kterého ostatní aktéři mohou teprve realizovat svůj podíl na „konstruování“ systému, ať již tuto skutečnost reflektují nebo ne.
- Postihnout, jakou formou jsou programy pracovního vzdělávání a výcviku pro nezaměstnané zajištěny po stránce komunikace a zpětné informační vazby. Tedy zejména způsob, jímž je zabezpečeno informování pracovníků služeb zaměstnanosti, klientů úřadů práce a poskytovatelů vzdělávacích služeb o podmínkách, možnostech a potřebách programů rekvalifikací. Další stránkou efektivity systému je zabezpečení zpětné informační vazby o fungování programů a účinnosti jejich jednotlivých součástí.

- Porozumět způsobu, jakým pracovníci služeb zaměstnanosti provádějí identifikaci vhodných klientů pro rekvalifikace, jejich výběr a případné odepření takové služby. Jaké mají tyto pracovníci zkušenosti s přístupem nezaměstnaných klientů před poskytnutím rekvalifikace, v jejím průběhu i po absolvování. Pro jaké cílové skupiny jsou rekvalifikace přínosné a proč.
- Zjistit, jaké mají pracovníci úřadů zkušenosti s přínosy rekvalifikací v kontextu všech forem aktivní politiky zaměstnanosti, jak sami přispívají k efektivitě rekvalifikací a v čem spatřují silné a slabé stránky současného systému pracovního vzdělávání a výcviku.

Výzkumné paradigma a strategie

Předmět mého výzkumu bude vyžadovat kombinaci metod a jeho metodologické vymezení tedy nebude zcela přímočaré. Úsilí postihnout konstrukci pojetí efektivit u aktérů aktivní politiky zaměstnanosti navozuje kontext *sociálního konstrukcionismu*, a to především ve smyslu objektivizace, resp. institucionalizace a legitimizace (Berger, Luckmann, 1999, s. 87). Na druhou stranu zahrnuji do svého zkoumání také *rovinu mocenského vlivu* na utváření této oblasti sociální politiky, a fakticky i na sociální konstrukci její efektivit. Neboť je zřejmé, že různí aktéři se na konstituci podmínek i na samotné realizaci aktivní politiky zaměstnanosti podílejí v rozdílné míře a s nerovnou mocenskou silou (Keller, 2013, s. 241). Co se týče sociálně teoretického východiska je proto výzkum záměrně položen mezi sociální konstrukcionismus a kritické paradigma (Guba, Lincoln, 1994).

Vzhledem k cílům výzkumu v rámci disertační práce byla zvolena kvalitativní výzkumná strategie. Glaser a Corbinová prosazovali spíše negativní vymezení kvalitativního výzkumu (citováno in Hendl, 2005, s. 50), v rámci kterého za kvalitativní výzkum považují jakýkoli výzkum, jehož výsledků se nedosahuje pomocí statistických metod nebo jiných způsobů kvantifikace. Poněkud konkrétněji definuje Disman (2000, s. 285) kvalitativní výzkum jako nenumerické šetření a interpretaci sociální reality, kde cílem je odkrýt význam přikládáný sdělovaným informacím.

Kvalitativní výzkum se orientuje na porozumění lidem v sociálních situacích. Na rozdíl od kvantitativního výzkumu není jeho cílem testování předem stanovených hypotéz, ale vytváření nových hypotéz, nového porozumění, nové teorie, k čemuž využívá tzv. induktivní logiku: na začátku výzkumného procesu je sběr dat, v nichž jsou následně hledány struktury, vzorce a pravidelnosti, které by umožnily formulaci nových hypotéz či teorie (Disman, 2000, s. 286–289).

Důvodem pro vyloučení kvantitativní výzkumné strategie je v případě této disertace právě snaha o porozumění aspektům problematiky aktivní politiky zaměstnanosti

a postižení jejího fungování a účinnosti z perspektivy aktérů na rozdílných rovinách aktivní politiky zaměstnanosti. Nechci tedy zkoumat, zda je systém efektivní (což by implikovalo použití zavedených kritérií efektivit sociálního programu), ale ptám se na ustavení samotného pojetí efektivit v rámci systému. Na druhou stranu je takový kvalitativní výzkum možným předpokladem budoucího kvantitativního výzkumu, který se bude opírat o nově získané poznatky.

Metody získávání dat

Mezi základní techniky kvalitativního výzkumu patří pozorování, analýza textů a dokumentů, rozhovor a audio- či videozáznamy (Hendl, 2005). Pro účely této disertace volím dvě z nich, a to analýzu dokumentů a rozhovory.

- 1) *Analýza dokumentů* patří mezi standardní a často užívané postupy v sociálně-vědním výzkumu. V disertační práci je analýza dokumentů použita v první části empirického výzkumu, v níž se zabývám především cíli rekvalifikačních programů, prostředky jejich dosažení a kritérii účinnosti jejich realizace. V této fázi výzkumu považuji zkoumání rozličných dokumentů legislativního, programového i strategického charakteru za logický postup, protože se zabývá tou rovinou systému, která má zásadní mocenský vliv na utváření jeho pravidel a hodnocení jeho efektivit.
- 2) Pro výzkum s pracovníky služeb zaměstnanosti volím *techniku rozhovoru*, což znamená, že jsou vyžadované informace získávány v přímé interakci se zkoumanou osobou (Disman, 2000). Cílem rozhovoru je zpřístupnění respondentovy vnitřní perspektivy, což např. pozorováním nelze dosáhnout. Základním principem kvalitativního rozhovoru je poskytnout rámec, ve kterém může zkoumaná osoba vyjádřit svá vlastní porozumění vlastními pojmy (Patton, 1990, s. 291).

Rozhovor se používá v nejrůznějších výzkumných situacích a má nejrůznější podoby, které se odlišují především úrovní standardizace a řazením otázek. Ve svém výzkumu jsem zvolil *polostrukturovaný rozhovor* s otevřenými otázkami. Jeho smyslem bylo poměrně podrobné dotazování a upřesňování s cílem důsledného pokrytí všech sledovaných témat/aspektů. Tyto předem připravené otázky byly mnohdy modifikovány (nezazněly doslovně) a někdy i kladeny v různém pořadí, které se odvíjelo od průběhu předchozí fáze rozhovoru, od atmosféry rozhovoru, zaujetí komunikačního partnera pro určitá témata. Záměrem bylo dosáhnout plynulosti a přirozenosti rozhovoru a zároveň pokrýt všechna sledovaná témata.

Metoda analýzy dat z rozhovorů

Pro analýzu přepsaných rozhovorů jsem se rozhodl použít metodu *tematické analýzy*. Braun a Clarke (2006, s. 79) charakterizují tematickou analýzu jako metodu, v rámci které výzkumník identifikuje, analyzuje a hledá vzájemné odkazy ke vzorům (tématům) v datech. Předností této metody je její flexibilita. Je možné ji použít jak tehdy, pokud vycházíme z nějaké konkrétní teorie, ale stejně tak může být tematická analýza vhodná pro postupy nezávislé na teorii (induktivní tematická analýza). Metoda předpokládá výzkumníka jakožto aktivní prvek, který přemýšlí o datech, hledá v nich spojení a svým způsobem jim rozumí a interpretuje je.

Výzkumný soubor

Při analýze dokumentů věnuji hlavní pozornost materiálům, které považuji za významné pro realizaci rekvalifikačních programů v ČR, a to jak s ohledem na zásadní funkci těchto programů pro účinnou realizaci aktivní politiky pracovního trhu v ČR, tak pro systém dalšího profesního vzdělávání dospělých, resp. celoživotního vzdělávání. Analýze tedy podrobují dokumenty, které souhrnně uvádí schéma:

Tab. 1: Charakteristika souboru zkoumaných dokumentů

Typ dokumentů	Zkoumaný dokument	Sledované informace
Legislativní	Zákon č. 435/2004 Sb. o zaměstnanosti	charakter legislativního, programového a koncepčního vymezení programů s ohledem na cíle, cílenost, podmínky přijatelnosti, organizační zajištění a kritéria účinnosti
	Zákon č. 179/2006 Sb. o ověřování a uznávání kvalifikací	
	Vyhláška č. 519/2004 Sb. o rekvalifikaci uchazečů a zájemců o zaměstnání a o rekvalifikaci zaměstnanců	
Programové a hodnotící dokumenty	Vyhláška č. 176/2009 Sb., kterou se stanoví náležitosti žádosti o akreditaci vzdělávacího programu, organizace vzdělávání v rekvalifikačním zařízení a způsob jeho ukončení	přijatelnosti, organizační zajištění a kritéria účinnosti
	Národní program reforem ČR na roky 2011-2013	
	Zpráva o plnění Národního programu reforem ČR na roky 2011-2013	
Koncepční a strategické dokumenty	Program realizace aktivní politiky zaměstnanosti v roce 2013	přijatelnosti, organizační zajištění a kritéria účinnosti
	Strategie rozvoje lidských zdrojů pro ČR	
	Strategie celoživotního učení ČR	

Zdroj: vlastní zpracování

Kvalitativní rozhovory probíhají na podkladě předem sestaveného polostrukturovaného rozhovoru s pracovníky služeb zaměstnanosti v rámci regionální pobočky Úřadu práce ČR v Ostravě, a to na jednotlivých kontaktních pracovištích, které se zabývají zprostředkováním a organizací rekvalifikací pro nezaměstnané klienty. Mezi dotázanými se nacházejí vedoucí pracovníci úřadu práce a řadoví pracovníci v oblasti zprostředkování a poradenství (referát rekvalifikací).

Operacionalizace dat

Cílem výzkumu je tedy zodpovědět hlavní výzkumnou otázku:

„Jak je v konkrétní podobě české aktivní politiky zaměstnanosti konstituováno pojetí efektivity programů pracovního vzdělávání a výcviku, a to jednak na úrovni programové, koncepční a legislativní, a dále rovněž na úrovni implementační praxe regionální pobočky Úřadu práce ČR v Ostravě?“

Otázku jsem vyvodil ze zvoleného tématu sociální konstrukce efektivity aktivní politiky zaměstnanosti, kterou hodlám zkoumat prostřednictvím kvalitativního výzkumu konkrétní praxe programů pracovního vzdělávání a výcviku nezaměstnaných na obou výše uvedených úrovních. Pro utváření této praxe považuji za podstatné tyto čtyři aspekty zkoumané problematiky a v rámci nich zkoumané indikátory:

- a) *Konstrukce efektivity rekvalifikací v programových, koncepčních a legislativních dokumentech* prostřednictvím: definice cílů a cílenosti, role a pozice rekvalifikací v rámci systému APZ, zabezpečení zpětné vazby systému, přítomnost, váha a volba kritérií účinnosti.
- b) *Zabezpečení informačních toků v rámci systému rekvalifikací*, a to jednak informovanosti samotných pracovníků služeb zaměstnanosti (informace o nastavení systému, změnách, školení, práci s klienty), dále informovanost klientů úřadů práce, komunikace se vzdělavateli a zpětná vazba na fungování systému a účinnost jednotlivých typů rekvalifikací.
- c) *Výběr vhodných klientů a zkušenosti s jejich přístupem*: způsob výběru klientů (identifikace vhodného klienta, jejich aktivní zájem, odmítnutí klienti, výběrová řízení, přístup klientů během realizace kursu, zpětné vazby klientů na kursy), přínosy rekvalifikací pro jednotlivé cílové skupiny, role zprostředkovatelek a role referentů rekvalifikací v procesu výběru klientů a realizace programů.
- d) *Zkušenosti pracovníků úřadů práce s přínosy a účinností systému rekvalifikací*: srovnání s ostatními formami APZ, silné a slabé stránky rekvalifikací, konkrétní přínosy, představa o úspěšnosti rekvalifikantů na trhu práce, změny úspěšnosti v čase.

Závěrem

Stať představila projekt disertační práce, a to v podobě, do níž se vyvinul oproti své předchozí verzi, prezentované na Jarní škole 2013. V textu jsou formulovány motivy pro současné pojetí výzkumu a základní charakteristiky projektu, které se soustředí na to, jak je v konkrétní podobě české aktivní politiky zaměstnanosti konstituováno určité pojetí efektivity programů pracovního vzdělávání a výcviku, a to jednak na úrovni programové, koncepční a legislativní, a dále rovněž na úrovni implementační praxe regionální pobočky Úřadu práce ČR v Ostravě.

Citovaná literatura

- BERGER, P. I., LUCKMANN, T. 1999. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Praha: CDK.
- BRAUN, V., CLARKE, V. 2006. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3 (2), pp. 77-101.
- GUBA, E. G., LINCOLN, Y. S. 1994. Competing paradigms in qualitative research. In DENZIN, N.K., LINCOLN, Y.S. (eds.) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- HENDL, J. 2005 *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- HORÁKOVÁ, M., RÁKOCZYOVÁ, M. 2003. *Přínosy rekvalifikací pro znevýhodněné skupiny nezaměstnaných*. In SIROVÁTKA, T., MAREŠ, P. (eds.). *Trh práce, nezaměstnanost, sociální politika*. Brno: Masarykova univerzita.
- HORÁKOVÁ, M., HORA, O., VYHLÍDAL, J. 2010. *Hodnocení přínosu projektů Operačního programu Rozvoj lidských zdrojů k aktivní politice zaměstnanosti v ČR*. Brno: VÚPSV.
- International Labour Organization 2013. *Global Employment Trends for Youth: A Generation at Risk*. [cit. 11. 4. 2014]. Dostupné z: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_212423.pdf.
- KELLER, J. 2013. *Posvícení bezdomovců: úvod do sociologie domova*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- PATTON, M. 1990. *Qualitative Evaluation and Research Methods*. Newbury Park: Sage.
- SIROVÁTKA, T., KULHAVÝ, V. 2008 *Programy aktivní politiky zaměstnanosti v ČR v roce 2005*. Výzkumná zpráva. Brno: VÚPSV.
- SIROVÁTKA, T. et al. 2006. *Hodnocení efektivity programů aktivní politiky zaměstnanosti v ČR*. Výzkumná zpráva. Brno: VÚPSV.

Romové a sociální exluze

Marek MIKULEC

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií

Abstract

The paper briefly deals with theoretical background of dissertation thesis and informs about ongoing research. It describes the topics of social exclusion, spatial segregation and ethnicity. Accumulation occurs in "social excluded areas".

Key-words

Social Exclusion, Institutions, Ethnicity, Spatial Segregation.

Úvod

Tématem mé disertační práce je sociální exluze v městském prostoru. V jejím rámci se zabývám životem „vyloučených“ osob žijících ve „vyloučené“ lokalitě. Vyloučení či vylučování je totiž tématem a životní situací, která je na pořadu dne, ať už těch, kterých se přímo dotýká, či těch, kteří se dennodenně ocitají v jejím ohrožení až po ty, kteří ji svými kroky zapříčiňují.

Nejen euro-americká civilizace, v ní se ale budu tematicky pohybovat, čelí v pozdně moderní době překotným změnám. Je nesnadné, neřku-li nemožné, říci, co je příčinou a co je důsledkem těch kterých procesů a změn. Co je ale jisté, je, že lidé jsou nuceni v těchto změnách žít své životy. Podmínky, do nichž se narodíme, si nevolíme, můžeme s nimi ale nějak nakládat. Manévrovací prostor je ale poměrně striktně ohraničen strukturálními podmínkami, přičemž možnost jejich ovlivnění je v mnohdy nedosažitelných výšinách.

Postindustriální společnost se musí zabývat problematikou vrůstajícího počtu trvale vyloučených osob z trhu práce. Práce je totiž stále jedním z nejzákladnějších, ne-li nejzákladnější z integračních prvků. Otázkou ale je, jak se mají integrovat do společnosti lidé, kterým tato „klasická“ varianta není umožněna? Jak uvádí Keller (2010), jejich počty se zvyšují bez ohledu na fázi, v níž se právě ocitá ekonomický cyklus.

Další oblastí se sociálním vyloučením úzce související je bydlení a jeho kvalita či nekvalita, zhoršená občanská vybavenost, nesnadná dostupnost městskou hromadnou dopravou atd.

Významnou roli hraje rovněž etnicita; nejen na Ostravsku sílí protiromské nálady, které nepátrají po příčinách, ale hledají viníka, oběť.

Práce výše uvedené bere v potaz, klíčová je pro ni ale perspektiva pohledu a vidění vlastní životní situace osob žijících ve „vyloučené lokalitě“, tedy osob vyloučených. Jelikož je ale výzkum pro disertační práci stále probíhající, jsou představena jen teoretická východiska.

Sociální vyloučení

Bauman nabízí sociologický vhled do toho, jak rostoucí nerovnosti marginalizují a stigmatizují ty „dole“ skrze vhled do důsledků globalizace a volného trhu. Hovoří o lidech, kteří jsou možná „ve“ společnosti, ale nejsou jasně „součástí“ společnosti: nepřispívají ničím, co společnost potřebuje pro své přežití a blahoby; vlastně, společnosti by bylo lépe bez nich (Bauman, 2011). Zde je vhodné nastolit otázku, pro účely této práce jen řečnickou, zda je přijatelné fungování takové společnosti, která vypuzuje rozrůstající se část osob a prozatím v narážkách jim upírá právo na existenci?

Takto vyloučení lidé jsou „kolaterální oběti na zisk orientované, nekoordinované a nekontrolované globalizace“ (Bauman, 2011, s. 4).

Sociální vyloučení tedy znamená život na okraji, přičemž tyto důsledky toho jsou pozorovatelné a projevují se v mnoha oblastech života. Percy-Smith (2000) na to poukazuje, když píše, že sociální exkluze je multidimenzionální koncept. Bauman (2008, s. 68) zdůrazňuje jednosměrnost tohoto procesu. Nelze ji považovat za „výsledek momentálního neštěstí, má nádech neodvolatelnosti“. Narůstají tak počty osob, které jsou trvale vyloučeny z trhu práce a ocitají se v závislosti na dávkách státní sociální podpory. S nedostatkem financí (ekonomická dimenze soc. exkl.) souvisí členění prostoru.

Prostor

Veřejný prostor již neplní svou dřívější roli místa setkání a dialogu našich privátních starostí a veřejných otázek. Stát se vzdal své role klíčového poskytovatele jistot a bezpečí, následně odmítl podporovat i aspirace svých subjektů na jistotu a bezpečí. Vlády, které by měly být reprezentanty svých voličů a tělesem, ve kterém by mělo docházet ke konfrontaci odlišných stanovisek, se staly místem, jež již nereprezentuje veřejný zájem, ale přistoupily na diktát mobilních a ničím nevázaných (ekonomických) sil. Stát se stal institucí nezasahující do svobod podnikání přelétavého tekutého kapitálu, ale dohlížitelem a garantem jistot pro podnikatele. Tato zabezpečení jsou financována z kapes usedlé populace, která navíc nese břímě nejistoty (Bauman, 2002).

S životem v takovémto prostředí jsou bytostně spjaty pocity nejistoty. Bauman (2011, s. 95) uvádí, že se cítíme „nejistí, když plně nerozumíme rozsahu faktorů, které utváří naši situaci a nevíme tak, co je třeba, aby se naše situace stala přijatelnější, nebo nevíme, co je třeba, abychom přežili zhoršení situace.“ Povinnost se vším se vyrovnat je vysoce individualizována. Ubývající a mizející vzájemná důvěra má za následek rozvolňování sociální koheze a kooperace.

Důsledkem proměn prostoru je prostorová segregace. O ní Burjanek (1997) píše, že je jedním ze základních a nejviditelnějších projevů sociální exkluze. Jedná se o stav či proces vylučování některých sociálních skupin do různých oblastí, sídel a lokalit na základě sociokulturních charakteristik a ekonomického statusu. V kontextu městského prostoru se tyto charakteristiky projevují ve formě kvalitativně nižšího či jinak neatraktivního bydlení na jednom místě, pro něž je charakteristická i koncentrace sociálních problémů a špatná dostupnost a kvalita služeb (Lux, Mikeszová, Sunega, 2010).

Účinná pomoc s bydlením ohroženým skupinám obyvatel je limitována absencí koncepční bytové politiky; obce se totiž v procesu privatizace dalekosáhle zbavovaly svých vlastních bytů, což jim znemožňuje řešit otázku sociálního bydlení pro ty, kdo jsou sociálními riziky ohroženi nejvíce (Keller, 2011).

Etnicita

Etnicitu, jako důležitý faktor, zmiňuje např. Skupnik (2007), když uvádí, že život ve vyloučené lokalitě je životem v alternativním světě, poskytujícím svým obyvatelům potvrzení lidské důstojnosti, tedy toho, čeho jim bylo odepřeno dosáhnout jinde a bez čehož si nemohou udržet sebehodnocení a identitu. Při zaobírání se tematikou života ve vyloučené lokalitě je nutno zaobírat se i tímto aspektem života obyvatel.

Zabýváme-li se tedy uvedenou tematikou a možnostmi jejího řešení, není možné a účelné hovořit pouze o desegregaci, ale taktéž se zabývat procesem inkluze, který se nebude snažit menší, ne-mocnou skupinu přeměnit ku prospěchu mocné většiny. Snahy musejí směřovat k sociální kohezi sociálních skupin v daném prostoru, kde je předpokladem vyjednání určitých sdílených pravidel (Matoušek, 2008).

King, jr. (2012) na zaměření se na „pouhé“ odstranění segregace poukazuje podstatně dříve – výsledkem by totiž byla „fyzická blízkost bez vnitřního spříznění“. Uvádí, že se tak vytváří „společnost, v níž jsou lidé fyzicky nesegregovaní a vnitřně segregovaní, kde těla jsou pohromadě, ale duše jsou odloučené. Vytváří se zvláštní blízkost a duchovní odloučenost. A důsledkem je ustrnulá rovnost ve smyslu jednotvárnosti, nikoli konstruktivní rovnost znamenající jednotu“ (King, jr. 2012, s. 130).

Eco (2013, s. 10) v tomto smyslu zmiňuje optiku, jež spoluutváří segregování Romů, uvádí, že „mít nepřítele je důležité nejen k tomu, abychom vymezili vlastní identitu, ale i k tomu, abychom si obstarali překážku, na níž můžeme poměřovat svůj systém hodnot a na níž při konfrontaci můžeme předvést svou hodnotu. Chybí-li tudíž nepřítel, je potřeba si ho vykonstruovat. Nepřátelé jsou *jini* než my a řídí se zvyky, které nejsou naše.“ To věru nezní příliš nadějně; dodává ale, že „na počátku si nevytváříme nepřátele z oněch jiných, kteří nás ohrožují přímo, nýbrž z těch, jež má kdosi zájem ukazovat jako nebezpečné, třebaže nás bezprostředně neohrožují; nejde tedy o to, že by tím, jak nás ohrožují, působili jinak, nýbrž o to, že svou jinakostí působí, jako by nás ohrožovali“ (Eco, 2013, s. 11). Zde již ovšem naznačeno řešení celé situace je. V duchu M. L. Kinga, jr. (2012) je možno poznamenat, že spravedlnosti pro utlačované nelze dosáhnout bez zásadních změn ve struktuře naší společnosti. Nenávid, potřeba na někoho ukázat – ty jsi vinen, kvůli tobě se mám špatně, tedy pramení ze strukturálních podmínek, které jsou trýznivé. Na strukturální podmínky poukazuje snižující se počty pracovních míst (jde i o krizi nedostatku smysluplné práce) – zvláště pro lidi, kteří mají nedostatečné kulturní zázemí a vzdělání; soudobá chudoba se vyživuje sama ze sebe a nepolevuje. Zavírání vrat vede postupně k beznadějnému zoufalství.

Na to poukazují i Wilkinson a Picketto-ová (2010) – čím větší jsou ve společnosti nerovnosti, tím méně stabilní je – s projevy, jako nižší délka života, vyšší míra porodnosti náctiletých, odcizování od hodnot a norem mainstreamové společnosti.... Čím vyšší míra nerovností společnost napíná či dokonce „trhá“, tím nižší je mezi občany míra koheze a sociální solidarity.

Nemohu-li si totiž zvolit, co budu dělat nebo kde budu žít nebo jak přežiji, znamená to vlastně, že někdo či nějaký systém udělal tato rozhodnutí předem místo mě, a redukoval mě tak na živočicha. Nežiji, pouze existuji (King, jr. 2012).

Opět se tak dostáváme ke Skupnikovi (2007), který píše, že poukazuje právě na tuto roli romských ghet – jsou alternativními světy, poskytující svým obyvatelům to, co je pro člověka nejdůležitější – potvrzení lidské důstojnosti. Nebude-li možné získat

společenské uznání mimo hranice ghetta, vytváření paralelních světů či subsvětů bude mít svou nezastupitelnou úlohu a účel. Umožňuje uznání a potvrzení hodnoty člověka zde žijícího a snáze si tak udržet sebehodnocení a identitu.

Jak tedy píše Skupnik (2007, s. 140), musíme-li „žít ve společnosti a dosahovat uznání a potvrzení naší hodnoty, budeme se snažit žít s lidmi, kteří nám toto uznání a potvrzení poskytnou“.

Závěr

Mezi sociální exkluzí a bydlením lze nalézt mnohé paralely a spojitosti. Jeden z nejviditelnějších projevů je vytlačování vyloučených osob v prostoru. Bývá s tím spojeno kvalitativně horší bydlení, ztížená dostupnost či již nedostupnost občanské vybavenosti, stigma, vytváření ghet s vlastní subkulturou. Rizikem a důsledkem je, že lidé zde žijící se společností natolik vzdalují, či spíše, že jsou natolik vylučováni a neakceptováni, že si vytvářejí protisvěty a subsvěty, v nichž se život stává přijatelnější a umožňuje budování sebe sama, nastavuje nám přívětivé zrcadlo, nabízí možnost dosáhnout ocenění v nějaké roli, které by „venku“ bylo obtížně dosažitelné, často právě z důvodu nepřijetí jakožto hodnotné lidské bytosti.

Předložená práce je jen letmým vhledem na téma, příliš stručným pro obsáhlejší vhled do problematiky a v příliš brzkou dobu pro prezentaci výsledků výzkumu.

Citovaná literatura

- BAUMAN, Z. 2011. *Collateral damage. Social inequalities in a global age*. Cambridge: Polity Press.
- BAUMAN, Z. 2008. *Tekuté časy: život ve věku nejistoty*. Praha: Academia.
- BAUMAN, Z. 2002 (2000). *Tekutá modernost*. Praha: Mladá fronta.
- BURJANEK, A. 1997. Segregace. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, Vol. 33, No. 4: 423–434.
- ECO, U. 2013. *Vytváření nepřítele a jiné příležitostné texty*. Praha: Argo.
- KELLER, J. 2011. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Praha: SLON.
- KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy*. Praha: SLON.

- KING jr., M. L. 2012. *Odkaz naděje. Vybrané články a projevy*. Praha: SLON.
- LEX, M., MIKESZOVÁ, M., SUNEGA, P. 2010. *Podpora dostupnosti bydlení pro lidi akutně ohrožené sociálním vyloučením: mezinárodní perspektiva a návrhy opatření v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- MATOUŠEK, P. 2008. Rozvažování nad etickými otázkami sociálně-vědného výzkumu. *Biograf*, (47): 18 odst.
- PERCY-SMITH, J. (ed.). 2000. *Policy Responses to Social Exclusion. Towards Inclusion?* Buckingham: Open University Press.
- SKUPNIK, J. 2007. Světy za zrcadlem. marginalizace a integrace z hlediska sociopsychologické dynamiky společnosti. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, Vol. 43, No. 1: 133–147.
- WILKINSOUN, R., PICKETT, K. 2010. *The Spirit Level. Why Equality is Better for Everyone*. 2. revidované vydání. London: Penguin Books.

Rodinná politika v kontextu nových sociálních rizik

Tomáš WALOSZEK

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií

Abstract

Contribution explores the area of new social risks in relation to the family policy in the Czech Republic. It points out the problematic facts that appear in this area. Specifically, the dissertation – and thus this post – will focus on the problem of the harmonization of work and family.

Key-words

Social Policy, Family Policy, New Social Risks, Family, Reconciling Work and Family.

Tento příspěvek bude pojednávat teoretické ukotvení k vypracování disertační práce s názvem *Rodinná politika v kontextu nových sociálních rizik*.

Jak již sám název napovídá, disertační práce zahrnuje dvě hlavní oblasti. Jsou jimi rodinná politika České republiky a zároveň sféra takzvaných nových sociálních rizik. Obě tyto oblasti bude potřeba důkladně identifikovat. Rodinná politika je totiž pojmem velmi neurčitým a oproti tomu nová sociální rizika jsou zase souslovím velmi obširným.

Tyto sféry je také nutno zaměřit a konkretizovat. Navíc jak uvádí Keller (2011), otázku nových sociálních rizik nelze příliš dobře uchopit v jediné rovině. Má aspekty *filozofické* a *antropologické* všude tam, kde se týká chápání člověka, rozsahu jeho odpovědnosti a míry jeho skutečné svobody v komplexním světě. Pokrývá širokou oblast *sociální politiky* včetně klíčových aspektů důchodového systému, systému péče o rodinu a opatření týkajících se trhu práce. Má výrazný rozměr *sociologický*, neboť se úzce dotýká charakteru sociální struktury a jejích proměn. Má zcela klíčový význam i pro *sociální práci*, protože ukazuje meze možností v situaci, kdy tvorba společenského bohatství pro

některé je více než kdy jindy zároveň vytvářením bídy, chudoby, deklasování a exkluze pro mnoho ostatních (Keller, 2011).

Z hlediska toho, že disertační práce není schopna pojmout všechnu tuto mezioborovost, bude nadále zaměřeno směrováno k sociální politice, konkrétně tedy politice rodinné, a stejně tak bude zúžen i koncept nových sociálních rizik. Nyní tedy k teoretickému vymezení disertační práce.

Rodinná politika

Při určení toho, co je to rodinná politika, by bylo zřejmě nevhodnější vycházet z její národní koncepce. Pokud bychom takovou chtěli nalézt, objevíme, že v roce 2005 byla vydána *Národní koncepce rodinné politiky*. O tři roky později, v roce 2008, pak na základě českého předsednictví v Radě EU v 1. pololetí roku 2009 a tématu priority podpory rodiny, byla tato koncepce aktualizována na *Národní koncepci podpory rodin s dětmi*.

Jak se lze v Národní koncepci podpory rodin s dětmi (2008) dočíst, pojem rodinná politika je mnohdy vnímán neurčitě. Chybí povědomí o obsahu rodinné politiky, která se často ztotožňuje pouze s podporou ve formě dávek státní sociální podpory, sociální péče, případně se sociálně-právní ochranou dětí (MPSV, 2008).

Stejně tak se vyjadřuje Tomeš (2011), který popisuje, jak se vedou diskuze o tom, co to vlastně rodinná politika je. Ovšem, ať už rodinu definujeme a zkoumáme jakkoli, veřejná rodinná politika je vždy o úpravě vztahů mezi (I.) rodiči, (II.) rodiči a dětmi a o (III.) vztazích rodičů, nezletilých dětí a sourozenců a jejich manželů či nesezdaných partnerů (Tomeš, 2011).

Rodinná politika tedy ve své podstatě představuje souhrn aktivit a opatření za účelem podpory rodiny. Jedná se však o politiku průřezovou, která zasahuje do nejrůznějších veřejných oblastí života společnosti, jako je např. bydlení, školství, zdravotnictví, trh práce, infrastruktura atd. Na druhou stranu však zasahuje i do oblasti vysoce soukromé, a musí tedy respektovat autonomii a schopnost rodin samostatně se rozhodovat. Rodinná politika je proto soustředěna na podporu rodin ve výkonu jejich přirozených funkcí, nikoli na přebírání těchto rolí a zasahování do vnitřního života rodin, rozdělení sociálních rolí v rodině (Magistrát hl. města Prahy, 2011).

Nová sociální rizika

Jak jsme již řekli v úvodu, otázku nových sociálních rizik nelze uchopit v jedné rovině (Keller, 2011). Pro účely disertační práce bude tato oblast zkoumána ve vztahu k sociální politice.

Dle autorů Armingeona a Bonoliho (2006), Šťastné (2009) a Kellera (2011) můžeme nová sociální rizika vymezit následovně.

Za prvé se jedná o *ohrožení rovnováhy mezi pracovní kariérou a rodinnými povinnostmi* – zejména péče o děti – jakožto důsledek – mimo jiné – rozpadu tradičních rodin a změn v genderových rolích. Druhým novým sociálním rizikem je *ohrožení adekvátního zajištění péče o malé děti, závislé seniory a nemohoucí osoby*, a to v důsledku masivního vstupu žen na trh práce. Dalším ohrožením je *schopnost získat adekvátní placené zaměstnání a mzdové zajištění v podmínkách nestandardních, flexibilních pracovních vztahů a kontraktů*, především v důsledku nedostatku potřebné kvalifikace, znalostí a dovedností. Za nové sociální riziko je považována *ztráta kvalifikace*, a to v důsledku rozvoje informačních technologií a zastarávání informací a *ohrožení možnosti získání nové kvalifikace* v prostředí mnohem flexibilnějších pracovních trhů. Neméně důležité je *riziko zapříčiněné využíváním privátních sociálních systémů, která poskytují nejistou či neadekvátní podporu* (penzi)nebo *neuspokojivé služby*. Posledním novým sociálním rizikem, se kterým se v literatuře setkáváme, je *riziko nedostatečného pokrytí sociálním zabezpečením* v období nezaměstnanosti, nemoci, invalidity či stáří v důsledku atypických (přerušovaných) pracovních kariér (Armingeon, Bonoli, 2006; Šťastná, 2009; Keller, 2011).

Shrnuto, nová sociální rizika můžeme na základě uvedených autorů a dostupných informací začlenit do pěti skupin. Jsou jimi (I.) Nutnost sladit rodinný život s výdělečnou prací, (II.) Existence neúplných rodin, (III.) Nutnost pečovat o nemocné či starší členy domácností, (IV.) Nízká či zastaralá pracovní kvalifikace, (V.) Nedostatečné pojištění osob, zejména ve stáří.

Dle Šťastné (2009) jsou nová sociální rizika spojována s destabilizací rodin (Šťastná, 2009). Debata o údajné krizi rodiny probíhá již po desetiletí a její výsledky nejsou jednoznačné. Nesporným faktem je výrazný nárůst míry rozvodovosti v posledních dekádách. Současně s tím však vzrostla i četnost druhých a třetích sňatků, takže počet lidí ve středním věku, kteří žijí trvale osaměle, zůstává vcelku nízký. To umožňuje některým badatelům tvrdit, že rodina se vlastně v žádné krizi nenachází. Za projev „krize rodiny“ však lze považovat spíše to, že manželský svazek ztrácí svou nadindividuální závaznost a z rodiny se stává jen jakási průchozí instituce. Dochází tedy k určité flexibilizaci rodiny, kdy také tato instituce se stává jakýmsi kontraktem uzavíraným na omezenou dobu a pružně přizpůsobovaným měnícím se podmínkám. Rodina se stává jen jednou z řady projekcí individualizovaného životního stylu, polem experimentování ohledně nových forem privátního soužití. Toto experimentování má nejrůznější podoby, počínaje

nesezdanými páry přes bezdětná manželství a páry stejného pohlaví až po neúplné rodiny především matek samoživitelek a jejich nezletilých dětí. Rostoucí křehkost rodiny však není pouze důsledkem dobrovolného pokusnictví a autonomní volby vlastního životního stylu. Zčásti jde o strategii vynucenou jak rostoucími náklady na výchovu a péči o děti, tak také na stále nekompromisnější požadavky flexibilizovaného trhu práce. Ochota zakládat rodinu, konstatuje německý sociolog Christoph Butterwegge (2001), klesá v těch kruzích, kde stabilní rodinný život, včetně dosavadního rozdělení mateřských a otcovských rolí, přichází do konfliktu s požadavky profesní mobility a biografické flexibility (Butterwegge, 2001; in Keller, 2006). Pro záměry disertační práce – taktéž tohoto příspěvku – jsem zvolil problém harmonizace pracovního a rodinného života.

Vymezení problému

V této části vymežíme stanovený problém, kterým, jak již bylo řečeno, je harmonizace pracovního a rodinného života.

Rodina a její problémy se staly předmětem společenského zájmu teprve ve 20. století. Byl to důsledek urbanizace a industrializace, v jejichž průběhu rodiny ztratily zemědělské zázemí. Velké, převážně zemědělské rodiny, které se uměly postarat o všechny své členy, se v městských podmínkách rozpadly a vznikly rodiny nukleární (rodiče a děti), závislé na městských ekonomických činnostech. Tento proces se zdramatizoval industrializací, která umožnila příliv nekvalifikované pracovní síly z vesnice do měst, pro niž se narození a výchova dítěte stalo ekonomickým problémem (Tomeš, 2011).

Obdobně se k historickému kontextu vyjadřuje i autor Krebs (2007). Z hlediska celého vývoje rodiny až do dnešní podoby, měla po dlouhá předcházející staletí rodina stabilní, obvykle tří i vícegenerační podobu a byla především ekonomickou jednotkou. Rodinné chování bylo založeno na respektování křesťanské manželské morálky a bylo chápáno jako nerozlučitelný svazek muže a ženy, jehož smyslem je plození dětí, které byly vnímány především pro přínos ekonomický. Funkce rodiny se v čase nijak podstatně neměnily, počet narozených dětí byl velmi vysoký, ale byl doprovázen vysokou dětskou úmrtností. K takto formované rodině neodmyslitelně patřila nerovnost mezi muži a ženami, včetně nerovnosti sexuální. Takovéto rodiny byly relativně stabilní, málo závislé na vnějším prostředí. První etapu významných proměn takto uspořádané tradiční rodiny přineslo až v 19. století období industrializace a s ní spojené urbanizace, které byly doprovázeny silnými migračními pohyby za prací do měst a počátky liberalizace při uzavírání sňatků. Tyto procesy byly v čase doprovázeny postupným rozpadem vícegeneračního soužití v rodinách. Průměrná velikost domácností (z hlediska počtu jejich členů) se snižovala. Dalším podstatným impulzem k proměně rodin bylo akceptování liberálnějšího rozvodového zákonodárství, především od 20. let minulého

století, kdy také docházelo ke snižování počtu dětí v rodinách, a to nejdříve ve vyšších a středních příjmových vrstvách, později u městské populace a nakonec i na venkově. Nejdříve a výrazněji se tyto tendence projevovaly v zemích západní Evropy, v zemích jižní a východní Evropy probíhaly později a mnohem pozvolněji. Rychlost uvedených změn se odvíjela od intenzity rozvoje demokracie, ekonomického vývoje a s tím souvisejícího rozšiřování městského způsobu života. V období po ukončení druhé světové války prošly podoby rodin několika významnými etapami. Po roce 1945 se stabilizovalo reprodukční chování, kdy mladí lidé obvykle před založením rodiny spolu uzavřeli sňatek a až po něm došlo k narození prvního dítěte, snižoval se věk při uzavírání sňatku i prvního porodu pod 25 let a zpravidla se v rodinách narodilo více dětí, také rodiny se třemi a více dětmi byly poměrně četné. V druhé polovině 60. let rodinné chování významně ovlivnily postoje mladé generace, která pocházela právě z poválečné populační vlny a která se bránila stereotypu tradičního začátku zakládání rodin a podoby rodiny. Tato generace preferovala delší etapu vzdělávání a získávání zkušeností (včetně osamostatnění se od rodičů, aniž by zakládala rodiny) a v neposlední řadě i zajištění pozic na trhu práce. Tyto změny se týkaly ve stále větší míře mladých žen. V průběhu dalších desetiletí se tento trend všeobecně prosadil (Krebs a kol., 2007).

Od počátku devadesátých let dochází v České republice k výrazné proměně demografického a rodinného chování mladé generace. Poklesla sňatečnost, zvyšuje se věk lidí v době uzavření prvního sňatku, narození prvního dítěte je odkládáno do vyššího věku matek, došlo k výraznému poklesu porodnosti, přičemž jedna třetina narozených dětí se rodí mimo manželství a téměř každé druhé manželství se rozvádí. V dnešní společnosti, na rozdíl od předcházejících století, představují děti pro svoje rodiče zanedbatelný ekonomický přínos, než tomu bylo v minulosti. Dramaticky se posunula relace mezi individuálními náklady a výnosy, které dítě pro svoje rodiče představuje. Dítě už není z hlediska rodiny lacinou pracovní silou, míra zabezpečení rodičů ve stáří již také není závislá na počtu dětí v rodině, nýbrž na úrovni státem organizovaného sociálního zabezpečení, případně na soukromých aktivitách jedinců. V nákladech souvisejících s péčí o děti a jejich výchovou v rodinách klesá podíl materiálních nákladů na děti vzhledem ke stoupající výši podílů *nákladů ušlých příležitostí pečujícího rodiče*, nákladů na čas rodičů všeobecně, a na dynamicky rostoucích *nákladech na vzdělání dítěte*. Tyto nároky jsou v přímém rozporu s potřebou rodičů věnovat se plně nebo alespoň částečně finančně ohodnocené pracovní činnosti. Vedle stoupajících nákladů na dítě značně stoupají i nároky na *kvalitu dítěte* z hlediska jeho budoucího uplatnění ve společnosti, což významně posunuje důležitost rodiny, resp. rodičovství, jako možného zdroje lidského kapitálu (Krebs a kol., 2010).

„Současná česká rodina se potýká s řadou socioekonomických překážek, společenských tlaků, kulturně hodnotových proměn a rozporů a vysokých nároků na výchovu dětí a jejich péči. Tyto skutečnosti způsobují ztížení podmínek k jejímu bezproblémovému

fungování a obtížnější naplňování jejich potřeb“ (MPSV, 2008, s. 9). Jednou z takovýchto potřeb je i potřeba skloubit profesní a rodinný život.

Snahy o harmonizaci práce a rodiny jsou v České republice deklarovány hned v několika dokumentech. Odkazy lze nalézt v Národní zprávě o rodině (2004), Národní koncepci rodinné politiky (2005), Národní koncepci podpory rodin s dětmi (2008), Akčním plánem na podporu rodin s dětmi na období 2006–2009 atd.

„Nároky uplatnění na trhu práce podkopávají stabilitu rodiny a její reprodukční, výchovné a sociálně pečovatelské funkce. Masivně je preferována flexibilní pracovní síla. Trh nabízí výdělečné možnosti členům rodiny a tyto nabídky se mohou dostat do konfliktu s požadavky rodinného života. Ve společnosti se vytvořilo klima, které je pro rodinu nepříznivé. Oslabené postavení rodiny ohrožuje populační potenciál země a kvalitní výchovu nové generace“ (Štědroň, Potůček, Knápek, Mazouch a kol., 2012, s. 23).

Podobně jako ve většině evropských zemí, je i v České republice významným předpokladem pro fungování rodin slučitelnost rodičovské a profesní role, pro kterou nejsou vytvořeny ideální podmínky. Možnost dosažení stejného vzdělání mužů i žen se umozňuje oběma pohlavím prakticky stejné příležitosti pro vytvoření profesní kariéry, ovšem na matky jsou v důsledku jejich sociální role kladeny daleko větší nároky v práci v rodině a v domácnosti. Zejména v raných fázích věku dítěte, kdy je dítě vázáno zejména na matku a její péči, je zatížení matky velmi vysoké, má-li současně vykonávat i výdělečnou činnost. V České republice velmi rozšířený model dvouprůmjové rodiny a pokračující emancipace žen se tak dostává do kolize s nároky kladenými na výkon rodičovských rolí a kvalitní rodičovskou péči o děti. Přestože se počet mužů aktivněji se zapojujících do péče o děti a domácnost neustále mírně zvyšuje, jejich role je většinou chápána jen jako živitelská, což je nadále podporováno platovou nerovností mezi muži a ženami způsobenou odlišnou diferenciací pohlaví dle zaměstnání. Existující politické nástroje a opatření, která mají sloužit k usnadnění slučitelnosti práce a rodiny, mají řadu nedostatků (MPSV, 2008).

Prvním krokem k posílení slučitelnosti profesních a rodičovských rolí rodičů je posílení pozice muže-otce v rodině a jeho zapojení do péče o dítě. Dalším krokem, vedle posílení kontroly diskriminace matek, případně otců po návratu z rodičovské dovolené na pracovní trh, je posílení práva na částečný úvazek, a to přímou podporou firem ve státním i soukromém sektoru. Neméně významné, z hlediska slučitelnosti rodičovských a profesních rolí, je v naší společnosti negativní hodnocení omezené možnosti pružné pracovní doby. Nezbytnou součástí uvedených kroků k posílení rodičovských a profesních rolí je bezesporu rozšíření a zvýšení nabídky širokého spektra služeb pečujících o děti a vytvoření podmínek a stimulů pro jejich vícezdrojové financování (rodiče, stát, obec, zaměstnavatelé v alternativních kombinacích). (Krebs a kol., 2010).

Dle Sirovátky (2006) výzkumníci OECD (2001) konstruovali složený index politik harmonizace rodiny a zaměstnání, jenž zahrnul dostupnost zařízení péče o děti mladší než tři roky, nároky na mateřskou dovolenou, dobrovolně poskytovaná volna rodičům firmami, flexibilní práci a dobrovolné částečné úvazky. Prokázali pak vysokou korelaci ($r = 0,7$) v zemích OECD se zaměstnaností žen ve věku 30–35 let (Sirovátka, 2006). Z těchto východisek bychom mohli opatření sociální politiky v rámci harmonizace práce a rodiny rozdělit do tří oblastí. Za prvé se jedná o institut mateřské (rodičovské) dovolené. Za druhé jsou to služby zařízení péče o děti a v neposlední řadě možnost využívání částečných pracovních úvazků a pružné pracovní doby. Je nyní otázkou, nakolik zmíněné skupiny opatření sociální politiky vhodně reagují na potřeby rodičů s dětmi.

Závěr

Tento příspěvek pojednával nástin teoretických východisek pro vypracování disertační práce s názvem *Rodinná politika v kontextu nových sociálních rizik*.

Metodologická část disertační práce je zatím ve fázi ujasňování a hledání vhodných cest. Zmíněné teoretické pozadí pro ni bude vodítkem k operacionalizaci. Předložená stať se zabývala oblastmi rodinné politiky a nových sociálních rizik, bylo poukázáno na problém nazývaný harmonizace práce a rodiny, který je v současné době velmi aktuálním tématem.

Citovaná literatura

- ARMINGEON, K., BONOLI, G. 2006. *The Politics of Post - Industrial Welfare States. Adapting Post - War Social Policies to New Social Risks*. New York: Routledge.
- KELLER, J. 2011. *Nová sociální rizika, a proč se jim nevyhneme*. Praha: SLON.
- KELLER, J. 2006. *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON.
- KREBS, V. a kol. 2007. *Sociální politika*. Praha: ASPI.
- KREBS, V. a kol. 2010. *Sociální politika*. Praha: Wolters Kluwer ČR.
- SIROVÁTKA, T. 2006. Rodina a reprodukce versus zaměstnání a role sociální politiky. In *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: František Šalé – Albert.
- ŠŤASTNÁ, A. 2009. *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*. Praha: VÚPSV.

ŠTĚDRŮŇ, B., POTŮČEK, M., KNÁPEK, J., MAZOUCH, P. a kol. 2012. *Prognostické metody a jejich aplikace*. Praha: C.H.Beck.

TOMEŠ, I. 2011. *Obory sociální politiky*. Praha: Portál.

MPSV. Národní koncepce podpory rodin s dětmi. [Online]. 2008. [Citace: 17.4. 2014]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/7958/Narodni_koncepce_podpory_rodin_s_detmi.pdf>.

MAGISTRÁT HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY. Rodinná politika. [Online]. 2011. [Citace: 17.4. 2014]. Dostupné z: http://socialni.praha.eu/jnp/cz/nejcasteji_kladene_otazky/rodinna_politika/index.xhtml.

Situace matek samoživitelek v azylových domech: uvedení do problematiky a výzkumný design disertační práce

Kateřina GLUMBÍKOVÁ

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií

Abstract

This contribution presents the topic of my doctoral thesis. My doctoral thesis focuses on dimensions of social exclusion of single mothers living in asylum houses in the city of Ostrava, especially on housing exclusion. There is theoretical background of main topics of my dissertation and the results of first field research in asylum houses. This contribution also presents my research strategy. Main aim of my dissertation is to identify main factors leading to successful reintegration of single-mothers living in asylum houses to permanent form of housing and identify main barriers of this successful reintegration. The research aim of my work is to describe the perception of single mothers' life situation and the factors that led to it and the factors that lead to reintegration. Also to find out what possibilities of help within social work single mothers perceive in their situation, and whether they actually benefit from them. My research strategy is qualitative strategy, the method how the data will be obtained is half structured interview and the method of analysis is grounded theory.

Key-words

Lone-mother, Social Exclusion, Homelessness, Housing Exclusion, Reintegration, Social Work.

V následujícím příspěvku stručně popíši teoretická východiska své disertační práce. Dimenze sociálního vyloučení matek samoživitelek v azylových domech ve městě Ostrava. Zaměřím se při tom na tři základní témata, která se v ní budou objevovat, jedná se o sociální vyloučení, problematiku samoživitelství v České společnosti a teoretický

koncept bezdomovectví. Poté stručně představím výsledky první terénní studie, která proběhla v měsíci únoru roku 2014, a uvedu výzkumný design disertační práce.

Aktuálnost tématu sociální exkluze rodičů samoživitelů potvrzuje zpráva Českého statistického úřadu, která uvádí, že je v současné době v České republice jedna pětina domácností, v nichž žije jeden rodič s na něm závislými dětmi. V devadesáti procentech ze všech případů je tímto rodičem samoživitelem právě matka. Tento počet přitom tvoří od roku 1995 až poloviční nárůst. Zpráva Českého statistického úřadu také uvádí, že jsou rodiče samoživitelé až dvakrát častěji nezaměstnaní oproti rodičům z úplného rodinného prostředí (Český statistický úřad, 2013). Marginalizace na trhu práce je pro matku samoživitelku problematická zejména proto, že musí zajistit příjem pro svou rodinu svou vlastní pracovní aktivitou, rodině totiž chybí příjem druhého rodiče, který by pomáhal zajistit existenci rodiny (Skevik, 2006). Proequality (2010) v tomto kontextu také poukazuje na to, že je mateřství v České republice znevýhodňujícím aspektem při přijímání do zaměstnání obzvláště proto, že matky samoživitelky musí sladit práci a péči o dítě nebo děti. Tento fakt může být jedním z důvodů, proč klesá během prvního roku života po rozvodu životní standard ženy v průměru o 75%. V pásmu osob ohrožených chudobou se přitom po rozvodu ocitne přibližně polovina žen (Proequality, 2010). V tomto kontextu lze zmínit studii European Commission (2007) s názvem *Poverty and social exclusion among lone-parent households*, která uvádí, že jsou osamělí rodiče znevýhodněni v oblasti vzdělání a jejich vzdělání je nižší než u rodičů žijících v manželství.

Řada autorů také spojuje osamělé rodičovství s možností sociálního vyloučení, mezi ně patří např. Matoušek (2013) či Hills, LeGrand, Piachaudt (2002), kteří uvádí, že jsou to právě rodiny s jedním rodičem, které jsou ohroženy některou z dimenzí sociálního vyloučení. Pro účely zpracování mého výzkumného projektu budu sociální exkluzi chápat v souladu s definicí Mareše a Sirovátky (2008) jako proces, který jedince zbavuje práv, ale i povinností, které jsou spojeny s jeho členstvím ve společnosti. Pro vymezení jednotlivých dimenzí sociálního vyloučení použiji dnes již tradiční dělení na dimenzi ekonomickou (nízký příjem, dlouhodobá nezaměstnanost...), dimenzi politickou (neschopnost participace, nízká účast na volbách...), dimenzi sociální (rozbití domácnosti, rozvody manželství, sociální izolace, existence sociálně-patologických jevů...), dimenzi komunitní (nedostupnost služeb, nedostatek podpůrných sítí...), dimenzi individuální (fyzický či mentální handicap, chybějící vzdělání nebo kvalifikace...), dimenzi skupinovou (koncentrace zmíněných charakteristik vyloučení v určitých skupinách) a dimenzi prostorovou (koncentrace sociálně vyloučených v určitých oblastech, špatné životní prostředí, neodpovídající kvalita života, vysoká kriminalita, nedostatečná dostupnost a infrastruktura...) (Percy-Smith, 2000).

Má disertační práce bude přitom zaměřena zejména na vyloučení z bydlení, tedy konkrétně situaci matek samoživitelek v azylových domech ve městě Ostrava. Vyloučení z bydlení lze přitom považovat za extrémní formu sociální nerovnosti, které je spojeno s nemožností přístupu ke kvalitativně přiměřenému a prostorově nevyločenému

bydlení (Marsh, 2001). I v oblasti bydlení je sociální vyloučení mechanismem, který odděluje určité skupiny od hlavního proudu společnosti. Bezdomovectví představuje krajní podobu sociální exkluze, je způsobeno sociálním vyloučením (Pleace, 2000) a zároveň může samo o sobě sociální vyloučení způsobovat (Somerville, 1998). Existuje několik typů bezdomovectví. Můžeme hovořit o bezdomovectví skrytém a potencionálním, za bezdomovce díky tomuto konceptu můžeme považovat i jedince, kteří žijí v nejistém, krátkodobém nebo nevyhovujícím ubytování (Hradecký, Hradecká, 1996). Průdková, Novotný (2008) a Hradecký, Hradecká (1996) uvádí, že skryté bezdomovectví co do počtu osob převyšuje bezdomovectví zjevné. Evropská typologie bezdomovectví a vyloučení z bydlení (2005) zahrnuje mezi bezdomovce i ty, kteří žijí v azylovém domě. Dočasné ubytování (azylové domy, ubytovny...) lze považovat za sociálně vyloučené domácnosti, které se z řady důvodů obtížně zapojují do aktivit většinové společnosti. Dlouhodobý pobyt v azylovém domě snižuje pravděpodobnost úspěchu celkové integrace. Neřešení bydlení může vést ke ztrátě motivace, která je hlavním faktorem úspěšné reintegrace (Lux, 2013).

Po tomto stručném teoretickém úvodu přejdu k samotnému návrhu výzkumného designu mé disertační práce. Hlavním cílem mé práce je: Identifikovat hlavní faktory, které vedou k úspěšné reintegraci matek samoživitelek žijících v azylovém domě do trvalých forem bydlení a identifikovat hlavní bariéry této úspěšné reintegrace. Reintegraci bezdomovců z hlediska bydlení přitom chápu jako nalezení a udržení si trvalého bydlení mimo sociálně vyloučené lokality a nestabilní formy bydlení (tedy bydlení v azylových domech, ubytovnách). Dílčími cíli mé disertační práce jsou:

- Porozumět životní realitě matek samoživitelek pečujících o děti v azylových domech a prostřednictvím analýzy dat zachytit matkami percipované faktory vzniku této situace a jejich aktuální působení.
- Analyzovat faktory, které u matek samoživitelek žijících v azylových domech podmiňují úspěšnou reintegraci do trvalých forem bydlení.

Součástí druhého cíle mé disertační práce bude i analýza možností pomoci sociální práce při úspěšné reintegraci matek samoživitelek žijících v azylových domech do trvalých forem bydlení.

V průběhu měsíce února a března 2014 proběhl první terénní výzkum k mé disertační práci za účelem identifikace hlavního výzkumného problému práce formou polostrukturovaných rozhovorů s šesti sociálními pracovníky pracujícími v azylových domech ve městě Ostrava. Data byla zpracována metodou zakotvené teorie. V následujícím odstavci uvádím výsledky zjištění z rozhovorů se sociálními pracovníky.

Terénní výzkum ukázal, že dle pohledu sociálních pracovníků pracujících v azylových domech ve městě Ostrava, přichází matky do azylového domu nejčastěji z důvodu ztráty bydlení v důsledku nedostatečných finančních prostředků, dluhů (exekucí) či z důvodu rozchodu s partnerem (či odchodu partnera do výkonu trestu). Dle sociálních pracovníků jsou v tomto kontextu intervencími podmínkami špatné vztahy s rodinou či výskyt sociálně–patologických jevů (např. alkoholismus či domácí násilí). Pracovníci také uváděli, že matky nemají finanční prostředky pro koupi bytu, zaplacení kauce za byt či dokonce placení nájemného. V tomto kontextu je problémem také jejich uplatnitelnost na trhu práce, která je spojena s nízkým vzděláním a dlouhodobou nezaměstnaností (nedostatečnou kvalifikací). V možnostech hledání zaměstnání jsou matky (opět dle rozhovorů se sociálními pracovníky v azylových domech) často limitovány péčí o děti.

V rámci tohoto prvního terénního výzkumu byl identifikován také výzkumný problém mé disertační práce. Terénní výzkum totiž poukázal na to, že podle sociálních pracovníků existuje přibližně jedna třetina klientek azylových domů, které mezi azylovými domy neustále kolují a nehledají jinou formu bydlení. Svůj život i s dětmi tedy tráví ve stálém střídání přechodných forem bydlení a nenacházejí trvalé bydlení. Sociální pracovníci dále uvedli typické charakteristiky těchto matek. Sociální pracovníci uváděli, že všechny tyto matky jsou nezaměstnané, pečují o děti a objevuje se u nich často také nízký stupeň vzdělání, což jim ve spojení se špatnými vztahy s jejich rodinou ztěžuje možnost nalezení trvalého bydlení. Pro tyto matky jsou dle sociálních pracovníků typické také nevhodné strategie řešení jejich životní situace (či úplná absence těchto strategií, která u nich vznikla nedostatečnými vzory v jejich primární rodině) a potřeba doprovázení ze strany sociálních pracovníků při řešení otázek každodenního života.

Na základě tohoto zjištění jsem se rozhodla komparovat aktuální životní realitu a její vznik u matek samoživitelek, které z azylového domu odchází a naleznou pro sebe a své děti jinou formu trvalého bydlení a matek, které střídají pobyty v azylových domech a jinou formu trvalého bydlení nenachází, identifikovat faktory a bariéry, jež vedou nebo naopak brání úspěšné reintegraci do trvalých forem bydlení.

Pro zpracování své disertační práce s názvem Dimenze sociálního vyloučení matek samoživitelek v azylových domech ve městě Ostrava jsem zvolila kvalitativní výzkumnou strategii. Kvalitativní výzkum je totiž spojen výzkumem smyslu a zkušenosti. Zkoumá zevnitř a snaží se o výklad skutečnosti. Kvalitativní výzkum také používá jazyk a měřítko zkoumaného objektu a snaží se o porozumění jeho realitě (Hubík, 2006). Data budou přitom získávána pomocí polostrukturovaných rozhovorů. Tuto techniku jsem přitom zvolila zejména proto, že polostrukturovaný rozhovor má jasné dané jádro interview, ale i tak umožňuje volnou komunikaci a následné doptávání, při tom všem zachovává možnost porovnání odpovědí různých respondentů (Miovský, 2006). Respondentky mého výzkumného šetření budou vybrány pomocí záměrného výběru přes instituci azylových domů pro matky s dětmi ve městě Ostrava. Účast respondentek na výzkumném šetření bude

dobrovolná. Tuto metodu výběru respondentek jsem zvolila, jelikož je efektivní a zaručuje, že budou mít vybrané osoby potřebné vědomosti a zkušenosti z daného prostředí (Miovský, 2006).

Probandy mého výzkumného šetření budou tvořit dvě skupiny respondentů, prvními z nich budou matky samoživitelky pečující o dítě v azylovém domě, které střídají pobyty v azylových domech a nenachází jinou formu řešení své bytové situace. Druhou skupinu respondentů budou tvořit matky samoživitelky odcházející do trvalé formy bydlení nebo matky samoživitelky, které opustily prostředí azylového domu a odešly do trvalé formy bydlení. Za matky, které střídají pobyty v azylových domech, budu pro účely svého výzkumu pokládat matky, které vystřídalý pobyt nejméně ve dvou azylových domech, a které žijí v azylovém domě déle než maximální možnou dobu pobytu v azylovém domě, která je nastavena na dobu jednoho roku. V tomto kontextu bych ráda odkázala na Luxe (2013), který uvádí, že dlouhodobý pobyt v azylovém domě ztěžuje pravděpodobnost úspěchu celkové reintegrace. Za samoživitelku bude pro účely výzkumu považována ta matka, která pečuje o děti pouze prostřednictvím svých vlastních prostředků a příjmů (včetně výživného, které zasílá otec dětí). Tyto matky mohou mít partnera či manžela, ale ten se nesmí na péči o děti podílet. Občasné trávení času s dětmi nebudou pro účely výzkumu považovat za podílení se na péči o děti. Péči o děti se myslí jejich celkové zajištění, tedy zajištění péče i finanční zajištění.

Data budou analyzována pomocí zakotvené teorie. Zakotvená teorie je ovšem brána ne pouze jako metoda analýzy dat, ale také jako typ výzkumu (Miovský, 2006). Při výzkumu pomocí zakotvené teorie chceme objevit významné kategorie a vztahy a zkombinovat je novým způsobem, chceme je dále vysvětlit pomocí teoretické konstrukce, která vzniká během výzkumu (Strauss, Corbinová, 1999).

Citovaná literatura

COLE, M. 2007. Re-Thinking Unemployment: A Challenge to the Legacy of Jahoda et al. *Sociology*, roč. 41, č. 6.

Český statistický úřad. Téměř v pětině rodinných domácností žijí závislé děti jen s jedním rodičem. [online]. 2013 [cit. 2013-03-31]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/czam020113analyza13.doc>.

EUROPEAN COMMISSION. 2007. Poverty and social exclusion among lone parent households. *Policy Studies Findings*, č. 9.

Evropská typologie bezdomovectví a vyloučení z bydlení. Housing and Homelessness: Models and Practices from Across Europe. [online]. 2005 [cit. 2013-03-31]. Dostupné

z: http://feantsa.horus.be/files/freshstart/Communications/Homeless%20in%20Europe%20EN/PDF_2009/Homeless%20in%20Europe_Winter2008.pdf>.

HILLS, J., LE GRAND, J., PIACHAUD, D. 2002. *Understanding social exclusion*. New York: Oxford university press.

HRADECKÝ, I., HRADECKÁ, V. 1996. *Bezdomovství – Extrémní vyloučení*. Praha: Naděje.

HUBÍK, S. 2006. *Hypotéza*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.

MAREŠ, P. 2002. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha: Sociologické nakladatelství.

MAREŠ, P., SIROVÁTKA, T. 2008. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) - koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis*, roč. 44, č. 2: 271–294.

MARSH, A. 2001. Housing and the Social Exclusion Agenda in England. *Australian Journal of Social Issues*, roč. 39, č. 1: 7–23.

MATOUŠEK, O. 2003. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství.

MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.

NORRIS, M., SHIELDS, P. 2007. Housing Inequalities in an Enlarged European Union: Patterns, Drivers, Implications. *Journal of European Social Policy*, roč. 17, č.1: 65–76.

PERCY-SMITH, J. 2000. *Policy Participanses to Social Exclusion: Towards Inclusion?* Philadelphia: Open University Press.

PLEACE, N. 2000. The New Consensus, the Old Consensus and the Provision of Services for People Sleeping Rough. *Housing Studies*, roč. 15, č. 4: 581–594.

Proequality. Ženy a česká společnost. Hodnocení implementace Pekingské akční platformy na národní a mezinárodní úrovni (Peking + 15). [online]. 2010 [cit. 2013-03-31]. Dostupné z: <http://www.fesprag.cz/cs/system/files/books/St%C3%ADnov%C3%A1%20zpr%C3%A1va%20%20Zeny%20a%20ceska%20spolecnost.pdf>).

PRŮDKOVÁ, T., NOVOTNÝ, P. 2008. *Bezdomovectví*. Praha: Triton.

SKEVIK, A. 2006. Lone motherhood in the Nordic countries: sole providers in dual-breadwinner regimes. Pp. 241–264 in ELLINGSÆTER, A.L., LEIRA, A. (eds.). *Politicising Parenthood in Scandinavia*. Bristol: Policy.

SOMERVILLE, P. 1998. Explanations of Social Exclusion: Where Does Housing Fit in? *Housing Studies*, roč. 13, č. 6: 761–780.

STRAUSS, A., CORBIN, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. (Postupy a techniky zakotvené teorie). Boskovice: Albert.

Děti umístěné do příbuzenské péče (náhradní rodinné péče)

Aneta KOZÁKOVÁ

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií

Abstract

The topic of the paper is dedicated to children placed in kinship care, consequently in substitute family care, because there is not enough information on this subject in the Czech Republic. In the paper the individual forms of substitute family care under the new Civil Code are described and the change from the previous legislation is notified. In the paper it is also describes how children are frequently placed in substitute family care and for what reason.

The description of reasons leading to placement of children out of the former family was based on figures provided by the Ministry of Health, Ministry of Labour and Social Affairs and Ptáček studies for Ministry of Labour and Social Affairs. At the end of the paper there is a discussion. The text is supplemented by clear graphs and diagrams of my own design.

Key-words

Kinship Care, Substitute family Care, Reasons for Placement of the Child outside the Original Family, the New Civil Code.

Úvod

Téma mé disertační práce je příbuzenská péče o děti jako možnost náhradní rodinné péče a téma předkládaného příspěvku jsem zaměřila na děti, které se dostávají do péče příbuzných (do náhradní rodinné péče). Cílem příspěvku je zmapovat z dostupné literatury jaké děti a z jakých důvodů jsou umístěny mimo původní rodinu do péče příbuzných.

Vzhledem k tomu, že počátkem tohoto roku a roku minulého vešly v platnost dvě legislativní normy⁶, které náhradní rodinnou péči upravují, v první části příspěvku bude poukázáno na změny od minulé právní úpravy.

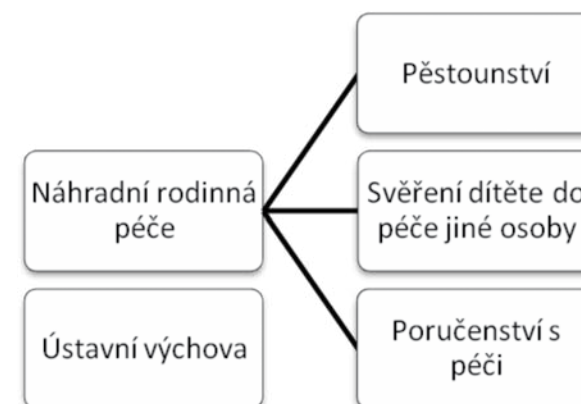
Náhradními rodiči ve všech formách náhradní rodinné péče se může stát buď osoba dítěti cizí, nebo dítěti příbuzná a známá. Zároveň se může jednat o jednotlivce nebo manželský pár, avšak současná právní úprava neumožňuje vzít si dítě do společné péče registrovaným partnerům.

Příbuzenská péče je na jednu stranu nejčastější varianta pěstounské péče a zároveň je soudem zpravidla preferovaná ve všech formách náhradní rodinné péče. Na druhou stranu příbuzným a známým do života vstupují silné faktory ovlivňující chování a prožívání všech členů rodiny, jako je například trvalý pobyt biologického rodiče v rodině příbuzného, nevyřešené vztahy mezi biologickým rodičem a pečujícím příbuzným, časté a nevypočitatelné zásahy biologického rodiče do života dětí u příbuzného, nebo prožívání ztráty po smrti biologického rodiče u všech členů rodiny. Prarodiče jsou více než jiní ohroženi finanční nouzí, izolací sociální i věkovou. U prarodičů se navíc objevuje pokročilý věk, s tím související zvýšený strach o zdraví a větší problémy s mezigeneračními rozdíly (Uhlířová, 2010; Hanušová, a další, 2009).

V odborné literatuře zřídka najdeme informace konkrétně o příbuzenské péči, z toho důvodu se v příspěvku zabývám náhradní rodinnou péčí a přitom upozorňuji na problematiku příbuzenské péče.

1. Náhradní rodinná péče dle nové legislativy

Úvodem je třeba říci, že pojem náhradní rodinná péče (někteří teoretikové používají pojem náhradní rodinná výchova) neměl svou zákonnou definici ani v zákoně o rodině, ani nyní v novém občanském zákoníku. Přesto se běžně v teorii i praxi používá a řadí se pod něj právem upravené instituty používané za situace, kdy je dítě, které z různých důvodů nemůže vyrůstat ve vlastní biologické rodině, rozhodnutím soudu svěřeno někomu jinému, kdo o něj pečuje ve své rodině či v podmínkách rodinu nahrazující. Vedle náhradní rodinné péče máme ještě ústavní výchovu. Problematika obou těchto institutů je stále roztržena do různých resortů. (Motejl a další, 2007)

Obr. 1: Náhradní rodinná péče v ČR

Zdroj: vlastní zpracování

Do 31. prosince 2013 náhradní rodinnou péči upravoval zákon č. 94/1963 Sb., o rodině a zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

1. leden 2014 - proběhla zásadní změna v právním řádu České republiky, tento den nabyl účinnosti zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. Občanský zákoník má za cíl stát se komplexním kodexem soukromého práva, mimo jiné zrušil zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, a nahradil jej ustanoveními části druhé. Změny se dotkly převážně náhradní rodinné péče. Tyto změny jsou reakcí na delší dobu trvající změny v pojetí náhradní rodinné péče, které zavedla novela zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, která je účinná od 1. ledna 2013.

Nyní vyjmenuji typy náhradní rodinné péče dle nového občanského zákoníku, popřípadě upozorním na změny oproti minulé právní úpravě.

Svěření dítěte do péče jiné osoby

Tato forma byla považovaná za nejvolnější formu náhradní rodinné péče a v soudní praxi se používala v případech, kdy existovala reálná možnost, že se dítě vrátí zpátky do původní rodiny. Při výběru dal soud zpravidla přednost příbuznému dítěti.

⁶ Novela zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí a nový zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

Dle nové právní úpravy se tato forma hodně podobá pěstounské péči, jen s tím rozdílem, že se upřednostňuje v případech, když lze uložit původní rodině výživovací povinnost, neboť pečovateli v této formě nemá nárok na hmotné zabezpečení. Stále se klade důraz na to, aby o dítě pečovala jemu příbuzná rodina nebo blízká osoba.

Pěstounství

Tato forma se v praxi využívala na dlouhodobější umístění dítěte mimo původní rodinu. Pěstoun poskytoval záruku řádné výchovy. Původní rodina byla povinna platit výživné, avšak pěstounská péče byla hmotně zabezpečena státem.

Nová právní úprava klade velký důraz na dočasnost pěstounské péče a její subsidiaritu ve vztahu k původní rodině. Nadále je pěstounská péče hmotně zabezpečena státem.

Poručenství s péčí

Tato forma péče se využívala, když dítě nemělo zákonného zástupce a v případě, když poručník o dítě začal pečovat, byla tato forma považovaná za náhradní rodinnou péči. V tomto případě byla hmotně zabezpečena státem stejně jako pěstounská péče.

Nová právní úprava žádné zásadní změny nepřinesla. Při umístění dítěte do jedné z výše popsaných forem náhradní rodinné péče je vždy na prvním místě zájem dítěte.

2. Děti umístěné do náhradní rodinné péče

Děti se do náhradní rodinné péče dostávají z nejrůznějších důvodů. Dítě vyrůstalo v ústavním zařízení anebo s rodičem, který se o potřeby dítěte nezajímá⁷, dítěte tedy nemá naplněno své základní potřeby. Vedle potřeb biologických jde zejména o potřeby psychické, jak je definovali a výzkumně potvrdili Langmeier a Matějček (2011). Pokud základní psychické potřeby nejsou dostatečně uspokojovány, nevyvíjí se zdravá osobnost a vzniká psychická deprivace. (Matějček, a další, 1999; Matějček, 1999; Matějček, a další, 2011)

V zahraniční literatuře je nejčastěji v této souvislosti jmenovaná neuspokojená potřeba Attachmentu. (Vrtbovská, 2010 str. 10; McLeod, 2009; Bowlby, 2010)

Dítě umístěné do náhradní rodiny zažilo trauma, ať už v průběhu těhotenství nebo po narození, před umístěním do náhradní rodiny a při příchodu do náhradní rodiny (Škoviera, 2007). Podobně do ústavní péče se ve většině případů dostávají děti

⁷ Výjimka je u dětí, kterým rodiče těžce onemocněli či zemřeli.

s nepříznivou minulostí, se špatnou prenatalní a postnatalní péčí, v řadě případů jsou tyto děti již od samostatného počátku svého života odmítány. Vývoj je tedy již v počátku narušený, neboť je úzce spjatý s prostředím, ve kterém dítě vyrůstá. (Ptáček, a kol., 2011)

3. Důvody umístění dětí do náhradní rodinné péče

V českých zákonech jsou popsány rámcově důvody pro odebrání dítěte z původní rodiny a nenajdeme zde žádné konkrétní důvody. Dle zákona č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí, je obecní úřad povinen zajistit neodkladnou péči dítěti v případě, kdy se dítě ocitne bez péče přiměřené jeho věku. Obec s rozšířenou působností posoudí, zda byla zajištěna práva dítěte a uspokojeny jeho odůvodněné potřeby, popřípadě učiní další opatření směřující k ochraně dítěte. Obec s rozšířenou působností je dále povinna neprodleně podat návrh soudu na vydání předběžného opatření podle zvláštního právního předpisu směřujícího k ochraně dítěte v případě, že se dítě ocitne bez jakékoliv péče nebo je-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohrožený nebo narušený. (§15 a §16)

Zákon dále zdůrazňuje, že důvodem podání návrhu nejsou pouze nedostatečné bytové poměry nebo majetkové poměry původní rodiny, jestliže jsou jinak tyto osoby nebo rodiče způsobilí zabezpečit řádnou výchovu dítěte a plnění povinností vyplývajících z jejich rodičovské zodpovědnosti (§14, odstavec 3, písmeno b). Za toto byla často v minulosti ČR kritizovaná OSN, neboť k častým důvodům k umístění dětí mimo původní rodinu byly právě sociální důvody. (OSN, 2011; OSN, 2003)

Ministerstvo zdravotnictví prostřednictvím Ústavu zdravotnických informací a statistiky České republiky zveřejňuje každoročně informace o činnosti kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do tří let a dalších zařízení pro děti.

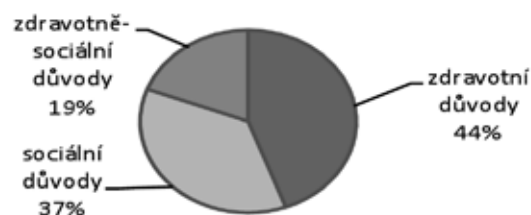
Důvodem pobytu dětí v dětském domově dle této statistiky je nejčastěji ve 44,3% zdravotní důvod⁸ a ve 36,4% důvod sociální⁹. Zbylé důvody jsou zdravotně-sociální¹⁰ v 19,3%. V roce 2012 byly děti z dětských domovů propuštěny v 50,7% zpět do vlastní

⁸ Za zdravotní důvod přijetí se považuje zejména: nutnost trvalé či dlouhodobé speciální ošetrovatelské péče, dlouhodobé intenzivní rehabilitační péče, diagnostika a léčba dětí s rizikovou anamnézou, diagnostika pro stanovení zdravotní a sociální prognózy dítěte dále nemoc či hospitalizace rodičů, infekční onemocnění v rodině, nebo respitní a úlevná péče. (Věstník 9/2005, MZ ČR)

⁹ Za sociální důvod přijetí se považuje zejména: okamžitá pomoc dítěti a rodině v tíživé sociální situaci, či jiný důvod přijetí dítěte bez zdravotních komplikací. (Věstník 9/2005, MZ ČR)

¹⁰ Za zdravotně-sociální důvod přijetí se považuje zejména: každá situace, kdy dítě pro své postižení – handicap, nemůže vyrůstat v rodině, i když nevyžaduje výše uvedenou speciální ošetrovatelskou péči, dále záchvat rodičů před propuštěním dítěte. (Věstník 9/2005, MZ ČR)

rodiny, 22,9% dětí bylo osvojeno a do jiné formy náhradní rodinné péče a bylo propuštěno 11,6% dětí, zbytek dětí byl umístěn do jiných forem péče. (ÚZIS ČR, 2013)

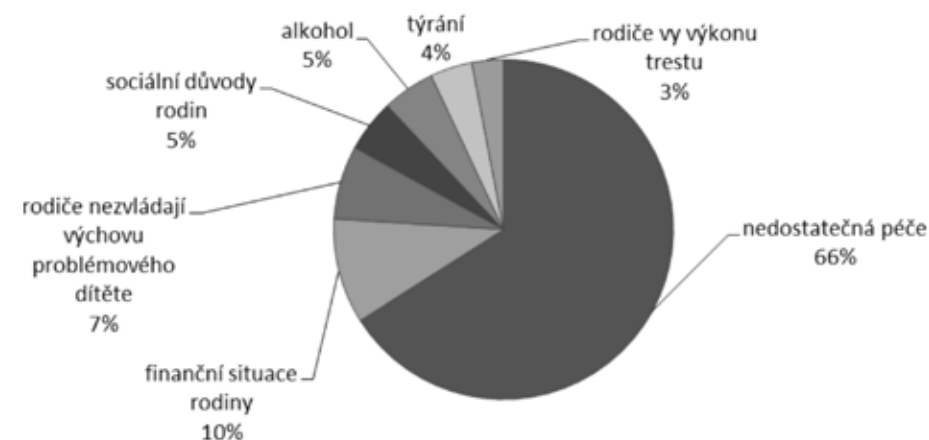

Obr. 2: Důvody umístění dětí do dětských domovů do tří let (ÚZIS ČR, 2013)

Zdroj: Vlastní zpracování

Ministerstvo práce a sociálních věcí vydává každoročně Statistickou ročenku z oblasti práce a sociálních věcí. Zde můžeme vyčíst, že k 31. 12. 2012 bylo takových dětí 15 498. Z toho v roce 2012 bylo umístěno 993 dětí do osvojení a do péče budoucích osvojitelů, 369 dětí do péče budoucích pěstounů a 1 431 dětí do výchovy jiných fyzických osob než rodičů. Avšak z jakých důvodů bylo dítě do této péče umístěno, zde nevyčteme. (MPSV, 2013)

Pouze Ptáčková studie vyhotovená pro MPSV ukázala v roce 2011, že v České republice je nejčastějším důvodem k umístění dětí do ústavní výchovy či do náhradní rodinné péče nedostatečná péče o dítě, a to v 66%. V 10% případech to je finanční situace rodiny, v 7% případech rodiče nezvládali výchovu problémového dítěte, v 5% byly důvodem odebrání sociální důvody rodiny, v 5% byl alkohol v rodině, v 4% šlo o týrání a v 3% byli rodiče ve výkonu trestu. Pouze ve 12% případech byly děti umístěny do ústavní péče z důvodů, které lze považovat za jednoznačně oprávněné, a to je týrání, alkoholismus rodičů a rodiče ve výkonu trestu, zbylým umístěním by se dalo včasnou a správnou intervencí zabránit. (Ptáček, a kol., 2011)

Obr. 3: Důvod k umístění dětí do ústavní výchovy či do náhradní rodinné péče (Ptáček a další, 2011)

Zdroj: Vlastní zpracování

Diskuze a závěr

Cílem příspěvku bylo zmapovat z dostupné literatury, jaké děti a z jakých důvodů jsou umístěny mimo původní rodinu do péče příbuzných. Z dostupné literatury můžeme pouze vyčíst, že v České republice máme 8 375 pěstounských rodin. Z toho nejčastější formou pěstounské péče je péče příbuzenská (cca 68%), z celého počtu pěstounů tvoří 51% prarodiče (Vláda, 2011). Jaké je procentuální zastoupení příbuzných a známých v jiných formách náhradní rodinné péče, nevíme. Stejně tak nevíme, jaké děti a z jakých důvodů jsou nejčastěji umístěny do péče příbuzných a známých, z platné legislativy víme pouze to, že tato forma byla a bude zpravidla preferována.

Vzhledem ke změně legislativy upravující náhradní rodinnou péči byla v úvodu stručně popsána náhradní rodinná péče dle nové právní úpravy v České republice a byly vyzvednuty rozdíly od minulé právní úpravy. Ve zbylých částech příspěvku bylo popsáno, jaké děti a z jakých důvodů se dostávají do náhradní rodinné péče. Avšak důvody byly popsány obecně. Nejkonkrétnější studie z roku 2011 pro Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR uvádí jako nejčastější důvod umístění dítěte mimo původní rodinu nedostatečnou péči, ale co si představit pod nedostatečnou péčí, studie již neuvádí.

Z příspěvku vyplývá, že v České republice chybí podrobná statistika, jaké děti a z jakých důvodů jsou umístěny do náhradní rodinné péče a informace, jaké děti jsou umístěny do příbuzenské péče, nejsou žádné, existují pouze zkušenosti z praxe.

Citovaná literatura

BOWLBY, J. 2010. *Vazba: teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem*. Praha: Portál.

HANUŠOVÁ, L., JENÍČKOVÁ, N., UHLÍŘOVÁ, V. 2009. *Problematika příbuzenského náhradního rodičovství*. Konferenční příspěvek Mezinárodní konference Problémy současné rodiny a náhradní rodiny a náhradní rodinné péče.

MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. 1999. *Nevlastní rodiče a nevládní děti*. Praha: Grada Publishing, spol. s.r.o.

MATĚJČEK, Z. a kol. 1999. *Náhradní rodinná péče: průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny*. [editor] Dominik Dvořák a Vladimír Zindulka. 1. vydání. Praha: Portál.

MATĚJČEK, Z., LANGMEIER, J. 2011. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum.

McLEOD, S. A. 2009. *Attachment Theory. Simple Psychology*. [Online] 2009. [Cited: 2011 Listopadu 1.] Dostupné z: <http://www.simplypsychology.org/attachment.html>.

MOTEJL, O. a kol. 2007. *Rodina a dítě: Sborník stanovisek veřejného ochránce práv*. Brno: Kancelář veřejného ochránce práv.

MPSV. 2013. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2012*. Ministerstvo práce a sociálních věcí. [Online] 8. 10 2013. [Citace: 1. 3 2014.] Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/16366/rocenka_2012.pdf.

OSN. 2003. *Závěrečná doporučení Výboru OSN pro práva dítěte: Česká republika ke 2. periodické zprávě ČR o naplnění Úmluvy o právech dítěte, 24. 1. 2003*. Unicef Česká republika. [Online] 24. 1 2003. [Citace: 20. 3 2014.] Dostupné z: <http://www.unicef.cz/co-delame/kde-pusobime>.

OSN. 2011. *Závěrečná doporučení Výboru pro dětská práva OSN: Česká republika ke 3 a 4. periodické zprávě ČR o naplnění Úmluvy o právech dítěte, 17. června 2011*. Unicef Česká republika. [Online] 17. 6 2011. [Citace: 20. 3 2014.] Dostupné z: <http://www.unicef.cz/co-delame/kde-pusobime>.

PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H., ČELEDOVÁ, L. 2011. *Vývoj dítěte v náhradních formách péče*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.

ŠKOVIERA, A. 2007. *Dilemata náhradní výchovy*. Praha: Portál.

UHLÍŘOVÁ, V. 2010. *Dítě ve výchově příbuzných*. Praha: Občanské sdružení rozum a Cit.

ÚZIS ČR. 2013. *Aktuální informace č. 25/2013 Činnost kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do tří let a dalších zařízení pro děti v roce 2012. Ústav zdravotnických informací a statistiky v ČR*. [Online] 23. 7 2013. [Citace: 1. 3 2014.] Dostupné z: <http://www.uzis.cz/category/tematicke-rady/zdravotnicka-zarizeni/kojenecke-ustavy-detske-domovy-dalsi-zarizeni-pro-deti>.

VLÁDA. 2011. *Novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí*. Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna. [Online] 2011. [Citace: 22.. 5. 2012.] Dostupné z: <http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=6&CT=564&CT1=0>.

VRTBOVSKÁ, P. 2010. *O ztraceném dítěti & cestě do bezpečí*. Tišnov: SCAN - NATAMA.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině ve znění pozdějších předpisů.

Úloha sociální práce v profesionalizaci pěstounské péče: specifikace tématu disertační práce

Kristýna HOLUBOVÁ

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií

Abstract

This article deals with the topic of my PhD work. Specifically, professional foster care, which is in the Czech Republic referred as the foster care for temporary period. In the Czech Republic has existed for several years this form of substitute family care but started to developed and supported from 1.1 2013 due to the amendment of the socio – legal protection of children. Foster care for temporary period is demanding as physically, psychically and financially, and therefore is needed sufficient support from social workers. I describe (1) the legal basis of foster care in the context of substitute care for children, (2) division of foster care, (3) statistical data relating to the care of vulnerable children, and (4) the financial support of foster parents before and after the amendment of the Act.

Key-words

Substitute Family Care, Foster Care for Temporary Period, Reward of Foster Parents, Amendment of The Act of Social–Legal Protection of Children.

Úvod

V rámci své disertační práce se chci zabývat úlohou sociální práce v profesionalizaci pěstounské péče. Jak uvádí kolektiv autorů ze Střediska náhradní rodinné péče ve své práci Mezinárodní srovnání přístupů a forem realizace pěstounské péče se zřetelem k využití profesionálních pěstounů při řešení situace ohroženého dítěte a reintegrace rodiny v roce 2002, cílem profesionální pěstounské péče je prevence institucionální výchovy, tedy tím i negativních jevů jako je zabránění deprivace dětí v těchto zařízeních

a ohrožení vývoje dítěte v raném věku. Mezi pozitivní skutečnosti, které naopak podporuje, můžeme zařadit: (1) podporu původní rodiny tak, aby bylo možno dítě vrátit zpět do péče rodičů; (2) případnou přípravu na přechod do náhradní rodiny; (3) zmírnění psychické deprivace a jejich následků, (4) prevenci nakupení se rizikových faktorů. (Bubleová, Kovařík, Pazlarová, Janíčková, 2002)

Statistické údaje vzhledem k péči o ohrožené děti zaměřené především na pěstounskou péči

V České republice existuje okolo 20 000 dětí, které nemohou žít se svými biologickými rodiči, ale to, co je smutným faktem je, že pouze 2% z tohoto počtu jsou kompletní sirotci. Problém je, že oproti ostatním evropským zemím, téměř všechny z těchto dětí končí v ústavní péči, za což jsme často kritizováni. Nyní však došlo ke změně, protože ústavní péče je ekonomicky neefektivní a nákladná, kdy dítě v ústavu stojí 25 – 50 000 Kč měsíčně, zatímco příspěvek pěstounů se pohybuje mezi 8000 až 24 000 Kč v závislosti na počtu dětí nebo zdali je pečováno o dítě se zdravotním postižením. (Nadace táta a máma, 2011)

Samozřejmě nejde jen o ekonomickou stránku této věci, kdy pro stát je pěstounská péče méně nákladnou záležitostí než institucionální péče, ale jde především o blaho a zájem dítěte. V čl. 8 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod je uvedeno: „Každý má právo na respektování svého soukromého a rodinného života, obydlí a korespondence,“ z čehož vyplývá právo na rodinný život (Řehulová, 2009). Existuje mnoho tvrzení, proč je náhradní rodinná péče, tedy i pěstounská péče na přechodnou dobu, lepší, než institucionální péče, avšak řada odborníků a politiků poukazuje i na negativa pěstounské péče na přechodnou dobu – především putování dětí z rodiny do rodiny a citové přilnutí dětí k těmto náhradním rodičům, které po odchodu z rodiny může dítěti způsobit trauma.

Vratislav Hlásek, profesionální pěstoun od roku 2008, na toto odpovídá jednoznačně: „i v kojeneckém ústavu dítě přechází z oddělení na oddělení a vystřídá se u něj řada lidí, pak se stěhuje do domova a do dalších ústavů. To považuje za víc deprivující, než pobyt u více pěstounů. U nich mohou opuštěné děti zažít život v rodině, jaký by v budoucnu měly samy vést.“ (ČTK, 2014.) Takže je zřejmé, že i pěstounská péče na přechodnou dobu má svá úskalí, děti se dostávají do nového prostředí, zpočátku k pro ně cizím lidem, pobývají zde maximálně jeden rok (zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně – právní ochraně dětí), pak se opět vrací k původní rodině nebo se dostávají do dalších z forem náhradní rodinné péče, či do adopce, takže i zde je určitá migrace dětí z jednoho prostředí do druhého, a nakonec je zde problém s citovým přilnutím. Ale i přesto, jak uvedl i Hlásek, je velkým pozitivem, že dítě zůstává v rodinném prostředí, může tak získávat korektivní zkušenosti z této rodiny, uspokojovat svou potřebu pocitu bezpečí a jistoty, pozitivního

přijetí druhou osobou, stálého prostředí a láskyplného prostředí, a zároveň pokud je to možné, je pracováno s původní rodinou a v neposlední řadě se stávají pěstouni pro děti korektivním vzorem, jak má vypadat život v rodině a jaké vztahy mohou být v rodině, co si poté nesou celým svým životem. Proto se přikláním k pěstounské péči jako k lepší alternativě řešení situace ohroženého dítěte než k institucionální péči.

V České republice bývá svěřováno každoročně do opatrovnictví a pěstounské péče okolo 700 dětí, z nichž polovina jde přímo od rodičů do příbuzenské péče, a druhá polovina jsou děti z ústavní péče. (Fond ohrožených dětí, 2012)

Já jsem rozhodla zaměřit se na pěstounskou péči na přechodnou dobu, která je v podstatě ekvivalentem profesionální péče v České republice, někdy je také označována jako raná pěstounská péče. Pěstounská péče na přechodnou dobu existuje v ČR v podstatě od roku 2006, kdy nabyt účinnosti zákon č. 134/2006 Sb., kterým se novelizoval zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně – právní ochraně dětí (Řehulová, 2009). Autorka uvádí: „Původně bylo uvažováno o institutu profesionální pěstounské péče, avšak v důsledku velmi zásadních připomínek odborníků z řad psychologů, pediatrů a právníků bylo nakonec přistoupeno k pěstounské péči na přechodnou dobu.“ Přestože tato autorka rozlišuje mezi pojmy profesionální pěstounská péče a pěstounská péče na přechodnou dobu, dovolují si označovat pěstounskou péči na přechodnou dobu za profesionální pěstounskou péči, neboť i v tiskové zprávě Ministerstva práce a sociálních věcí ČR (2011), kde se hovoří v příloze o profesionalizaci pěstounské péče, se píše v tomto kontextu především o pěstounské péči na přechodnou dobu. Také řada odborníků v souvislosti s pěstounskou péčí na přechodnou dobu mluví o profesionalizaci pěstounství. Například Petra Vrtbovská, ředitelka Institutu náhradní rodinné péče Natama, uvedla, že „předloha novely zákona počítá se zprofesionalizováním pěstounství, tyto lidé by dostávali vyšší odměnu. Nárok na ni by měli i v době, kdy by o žádné dítě zrovna nepečovali.“ (Prátová, Skalický, Richter, 2012.) Z čehož vyplývá, že mluví o dnešní formě pěstounské péče na přechodnou dobu. Nebo Zdeňka Šárová, krajská zastupitelka v Královéhradeckém kraji, napsala v Parlamentních listech: „Profesionální pěstounská péče (PPPD) se nám tedy naplno rozbíhá, miminka putují z porodnic a kojeneckých ústavů do náručí pěstounů, kde je doufám, po ten krátký čas, o ně postaráno.“ (Šárová, 2013). Zde tedy přímo označuje pěstounskou péči na přechodnou dobu jako profesionální pěstounskou péči.

Pěstounská péče na přechodnou dobu se začala rozvíjet v první řadě až prostřednictvím novely zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně – právní ochraně dětí, kde byla pozměněna forma financování. Hlavní změna, která zde nastala, spočívá v ekonomické podpoře pěstounských rodičů v době, kdy nepečují o žádné dítě. Novela vychází z principů, že ideálem je, aby každé dítě vyrůstalo v rodině, kdežto institucionální péče je poslední možností (Plívová, 2012). Novela zákona nepřichází pouze se změnou v materiálním zabezpečení pěstounské péče na přechodnou dobu, ale také se zaměřuje na kvalitu a kontrolu poskytované péče (Plívová, 2011).

S touto změnou se stala tato forma náhradní rodinné péče mnohem atraktivnější pro pěstouny samotné a stejně tak pro Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, které vehementně začalo prosazovat tuto formu pěstounství, díky čemuž se markantně zvýšil počet pěstounů. Před novelou zákona (do 31. 1. 2012) byl v Moravskoslezském kraji pouze jeden pěstoun na přechodnou dobu, ale nyní s touto změnou se zvýšil počet na více než deset osob. Je to dobrá alternativa v péči o ohrožené děti, neboť se často stává, že děti z rodin s různými sociálními problémy končí v ústavní péči a mohou tak být traumatizovány nebo deprivovány, neboť přicházejí z problémových rodin a navíc se tak dostávají do úplně nového a cizího prostředí. Z tohoto důvodu si myslím, že pěstounská péče na přechodnou dobu je mnohem lepší řešení. Také u dětí, které mohou být adoptovány a čekají na adopci, se jedná o optimální volbu, díky které mohou počkat v této formě pěstounské péče na jejich budoucí rodiče a jsou tak stále v rodinném prostředí, které je přirozeným prostředím pro každé dítě.

Legislativní ukotvení pěstounské péče v kontextu náhradní rodinné péče

Pěstounská péče, svěřením dítěte do péče jiné osobě než rodiči a institucionální péče jsou základními formami náhradní péče. Pěstounská péče všeobecně je tradičně chápána jako kontrolovaná a zprostředkovaná státem. Pěstouni přebírají zodpovědnost za výchovu dítěte, ale nejsou zákonnými zástupci dítěte a také nemají vyživovací povinnost k těmto dětem. Hlavním cílem pěstounské péče je poskytování péče dětem, která je obdobou péče v jejich biologických rodinách. (Fond ohrožených dětí, 2012)

Pěstounská péče je určena pro 3 typy dětí:

- 1) Pro děti, jejichž biologičtí rodiče nemůžou, nechtějí nebo nejsou schopni o ně pečovat – často jde o děti, které nemohou být adoptovány, protože nejsou tzv. legálně volné, neboť jejich rodiče se nevzdali rodičovské zodpovědnosti. V tomto případě je pěstounská péče nejlepším řešením, protože dítě může mít kontakt se svou biologickou rodinou a zároveň je o něj postaráno, v době než budou podmínky pro jeho výchovu v jeho původní rodině upraveny.
- 2) Dalším typem dětí jsou ty, které jsou úplnými sirotky.
- 3) A nakonec jsou zde děti, které jsou právně volné k adopci, avšak z různých důvodů není adopce možná. Většina těchto dětí je v institucionální péči, což není nejlepším řešením:
 - jsou to hlavně děti odlišného etnika,

- děti se závažnými postiženími,
- starší děti, které již nejsou vhodné pro adopci díky jejich věku (Rydlo, 2012).

V dnešní době je zpracována péče o děti, konkrétně pěstounská péče, dvěma zákony:

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí – zde je upraveno, jak je zprostředkována adopce a pěstounská péče, odměny pěstounů, a jak je prováděna pěstounská péče v zařízeních pro výkon pěstounské péče.

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině – zde je popsáno, kdy je možné dítě svěřit do pěstounské péče.

Rozdělení pěstounské péče

Zde jsou první dvě možnosti, které by měly být využity předtím, než začneme uvažovat o institucionální péči. První možností je adopce, která již nyní podle nového občanského zákoníku platného od 1. 1. 2014 však nepatří do náhradní rodinné péče, ale stojí mimo jako další alternativa pro děti bez domova. V tomto schématu je zde ještě řazena, protože byl vytvořen v roce 2012. Pokud není možné, aby dítě bylo adoptováno, jako druhá možnost by mělo být bráno v potaz svěřením dítěte do pěstounské péče, která je rozdělena do zprostředkované a nezprostředkované. Nezprostředkovaná pěstounská péče je označována jako příbuzenská péče, která se dělí na pěstounskou péči prováděnou prarodiči nebo dalšími příbuznými. O této formě rozhoduje soud na základě návrhů podaných příbuznými, zatímco zprostředkovaná pěstounská péči předchází přesný postup dle zákona (Rydlo, 2012).

Obr. 1: Náhradní rodinná péče

Zdroj: Rydlo (2012)

Pěstounská péče je také rozdělena z hlediska času:

- 1) Předpěstounská péče** může být první formou pěstounské péče – kdy dítě je dočasně svěřeno do péče budoucího pěstouna, který musí do 3 měsíců podat návrh na svření dítěte do pěstounské péče, pokud tak neučiní, předpěstounská péče zaniká. Pěstouni v této formě péče dostávají stejnou odměnu jako během klasické pěstounské péče (Fond ohrožených dětí, 2012).
- 2) Pěstounská péče** – klasická pěstounská péče je rozdělena na individuální a skupinovou pěstounskou péči. Do individuální pěstounské péče jsou umísťováni děti, o které pečují jejich prarodiče, další příbuzní nebo další osoby. V případě, že pečují o děti další osoby, většinou jde o děti s různými stupni postižení nebo odlišné etnické skupiny dětí, které často přicházejí z institucionální péče. Skupinová péče nebo také označovaná jako kolektivní pěstounská péče je typická vysokým počtem dětí umístěných v této péči, kdy jde většinou a větší skupiny sourozenců nebo opět o děti odlišného etnika. Tento typ je praktikován v SOS dětských vesničkách nebo v zařízeních pro výkon pěstounské péče. (Gajdošová, 2010)
- 3) Pěstounská péče na přechodnou dobu** – někdy také označována jako raná pěstounská péče, je obdobou profesionální pěstounské péče v České republice. Je

poskytována po dobu, kdy rodiče nemůžou z různých důvodů pečovat o děti, také je využívána po dobu, během které je možné získat rodičovský souhlas pro adopci dítěte nebo právě naopak na dobu, po jejímž uplynutí není nutný souhlas rodičů. O této formě rozhoduje soud na základě návrhu podaného oddělením sociálně – právním (Plecitý a kol., 2009). Tato forma je kratší než pobyt v klasické pěstounské péči. Ale díky náročnosti této formy péče je příprava delší. Stejně jako i u nás není terminologie jednotná, tak i v ostatních evropských zemích se označení pro tento typ pěstounské péče liší. Například v anglosaské literatuře se používají pojmy jako: „therapeutic foster care“, „specialized foster care“ a „treatment foster care“. Zatímco v německé terminologii je označena jako: „sozialpädagogische Pflegefamilien für Kinder mit besonderen Bedürfnissen“. (Bubleová, Kovařík, Pazlarová, Janíčková, 2002)

Finanční podpora pěstounských rodin

Jak jsem již uvedla výše, hlavní změna, která díky přijetí novely zákona č. 359/1999 Sb. nastala, spočívá ve změně financování, tedy finanční podpoře pěstounů, a to jak se týče výše odměny tak i to, že konkrétně pěstouni na přechodnou dobu jsou dotováni i v době, kdy o žádné dítě nepečují. Pro větší názornost jsem vytvořila tabulku s hodnotami odměn před a po novele (Hlásková, Hlásek, 2012).

Tab. 1: Finanční podpora pěstounských rodin

Stupeň odměny	Částka před novelou zákona do 31.1.2012	Částka po novele zákona od 1.1.2013
1. stupeň	3 126 Kč (114,03 €)	8 000 Kč (291,81 €)
2. stupeň	6 252 Kč (228,05 €)	12 000 Kč (437,72 €)
3. stupeň	17 193 Kč (627,14 €)	20 000 Kč (729,53 €)
4. stupeň	18 756 Kč (684,15 €)	24 000 Kč (875,43 €)

Zdroj: vlastní zpracování, inspirováno: zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí a zákonem č. 117/1995, o státní sociální podpoře

Před novelou odměna pěstouna činila součin životního minima a koeficientu 1.0 za každé svěřené dítě. Takže v prvním stupni odměny pro pěstouna to bylo za jedno dítě před novelou 3 126 Kč a po novele 8 000 Kč, což se týká pouze dlouhodobé pěstounské péče, tedy klasické pěstounské péče. V druhém stupni se jedná o odměnu

za péči o dvě děti, která činila před novelou 6 252 Kč a po novele 12 000 Kč. Třetí stupeň odměny odpovídal před novelou péči o tři děti a také péči o jedno dítě závislé na pomoci jiné osoby, jehož výše byla 17 193 Kč, zatímco po novele to činí 20 000 Kč, kdy zde jsou zařazené i osoby v evidenci pěstounů, a to i v případě, že nepečují o žádné dítě. Při péči o čtyři děti byla odměna 18 756 Kč, avšak po novele je 4. stupeň odměny určen pouze pěstounům na přechodnou dobu, kterým bylo svěřeno alespoň jedno dítě závislé na pomoci jiné fyzické osoby a tato částka je 24 000 Kč.

Závěr

Je zřejmé, že financování pěstounů se značně změnilo, a to jak klasických pěstounů, tak i pěstounů na přechodnou dobu, nebo které je také možné označit jako profesionální pěstouny. I když je u nás pěstounská péče na přechodnou dobu již několik let, není zcela jasné, zda by se mělo jednat o profesionály nebo pouze o zaměstnání jedince. Proto je otázkou, jak se vnímají sami pěstouni na přechodnou dobu. Dále bychom měli mít na paměti, že pouze finanční podpora není dostatečným pilířem pro rozvoj pěstounské péče na přechodnou dobu, nemusí být dostatečným motivačním prvkem, a nemusí nutně vést k zvyšování počtů těchto pěstounů. Důležité jsou tedy i další prvky podpory tohoto institutu, jako je vzdělávání pěstounů, odlehčovací služby nabízené pěstounům a další služby. Pěstounská péče na přechodnou dobu je velice psychicky náročná, neboť pěstouni musí být připraveni přijmout do své rodiny dítě ve dne i v noci, poskytnout mu láskyplné prostředí, ale zároveň podporovat vztahy s jeho biologickými rodiči, pokud je to možné, a nakonec jej vrátit do jeho původní rodiny, popřípadě ho předat do trvalé péče náhradní rodiny, a to vše udělat tak, aby dítě nestrádalo z odchodu z jejich péče. Proto je jasné, že ne každý může toto vykonávat a hraje značnou roli při této práci podpora a pomoc v kritických situacích, kdy klíčovou osobou, na kterou se v případě potřeby mohou pěstouni obrátit, by měl být sociální pracovník. A proto se chci na tuto spolupráci pěstounů a sociálních pracovníků zaměřit a hlouběji ji prozkoumat.

Citovaná literatura

BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J., PAZLAROVÁ, H., JANÍČKOVÁ, R. 2002. VÝZKUMNÝ ÚSTAV PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. Mezinárodní srovnání přístupů a forem realizace pěstounské péče se zřetelem k využití profesionálních pěstounů při řešení situace ohroženého dítěte a reintegrace rodiny [online]. Praha: [cit. 2014-04-16]. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/bubkov.pdf>.

ČTK. V ČR je zatím jen 135 profesionálních pěstounů, péči má 132 dětí. Praha: Denik.cz. 2014 [cit. 2014-04-30]. Dostupné z: http://www.denik.cz/z_domova/v-cr-je-zatim-jen-115-profesionalnich-pestounu-peci-ma-132-deti-20140128.html.

FOND OHROŽENÝCH DĚTÍ. Pěstounská péče [online]. 2012 [cit. 2014-04-16]. Dostupné z: http://www.fod.cz/stranky/adopce/nrp/pest_pece.htm#1.

GAJDOŠOVÁ, P. Pěstounská péče kolektivní a individuální. Brno, 2010. Bakalářská práce. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně: Fakulta humanitních studií: Institut mezioborových studií Brno. Dostupné z: http://dspace.k.utb.cz/bitstream/handle/10563/13147/gajdo%C5%A1ov%C3%A1_2010_bp.pdf?sequence=1.

HLÁSKOVÁ, A., HLÁSEK, V. Raná pěstounská péče: Výše odměny pěstouna [online]. 2012 [cit. 2014-04-16]. Dostupné z: <http://www.rpp.cz/inpage/47i-narok-na-odmenu-pestouna-537-212/>.

NADACE TÁTA A MÁMA. Nadace táta a máma [online]. Praha: Reklamní klinika s.r.o., 2011 [cit. 2013-08-17]. Dostupné z: <http://www.nadacem.cz/40-profesionalni-pest-pece.html>.

PLECITÝ, V. a kol. 2009. *Základy rodinného práva*. Plzeň: Aleš Čeněk.

PLÍVOVÁ, V. 2012. Tisková zpráva: MPSV: Poslanecká sněmovna přijala novelu zákona o sociálně - právní ochraně dětí. Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. Praha. [cit. 2013-08-17]. Dostupné z: www.mpsv.cz/files/clanky/13504/tz_060912.pdf.

PLÍVOVÁ, V. 2011. Tisková zpráva: MPSV podpoří profesionalizaci pěstounské péče v ČR. PRAHA: MPSV. [cit. 2014-04-30]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/10493/09032011.pdf>.

PRÁTOVÁ, R., SKALICKÝ, M., RICHTER, 2012. J. Klaus vetoval zákon o profesionalizaci pěstounské péče, byl prý přijat pod tlakem. Rozhlas: Zprávy, [cit. 2014-04-30]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/zpravy/politika/_zprava/klaus-vetoval-zakon-o-profesionalizaci-pestounske-pece-byl-pry-prijat-pod-tlakem--1109709.

RYLKO, D. 2012. Pěstounská péče [online]. Redakční systém Drupal: [cit. 2014-04-16]. Dostupné z: <http://www.pestounska-pece.cz/content/pestounska-pece>.

ŠÁROVÁ, Z. 2013. Profesionální pěstounská péče. Parlamentní listy, [cit. 2014-04-30]. Dostupné z: <http://www.parlamentnilisty.cz/profily/Jaromir-Tasary-12237/clanek/Profesionalni-pestounska-pece-29399>.

ŘEHULOVÁ, L. 2009. Pěstounská péče na přechodnou dobu. Sdružení pěstounských rodin. [cit. 2014-04-30]. Dostupné z: <http://www.pestouni.cz/pestouni/clanky/cz/19/>

pestounska-pece-na-prechodnou-dobu/; časopis Právní rozhledy č. 15/2009 (vyšlo 10. srpna 2009)

Zákony

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře.

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině.

Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník.

Chudoba seniorů a možnosti sociální práce s chudými seniory

Martina PULKERTOVIÁ

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií

Abstract

Due to ongoing trends in society (demographic aging, inadequate capacity or unavailability of social services for seniors, increasing costs of housing, energy and medications, increasing numbers of seniors in execution and debts etc.) is for social work necessary to be able to respond on these conditions timely and adequately. Topic of this contribution is primarily to map how poverty can be seen and measured, and what current social work offers to their clients – seniors, and how it is implemented. This contribution also included an explanation of the purpose of the dissertation, introduction to suggested methodology and procedure of researching.

Key-words

Seniors, Poverty, Social Work with Seniors.

Důležitost zkoumání tématu chudoby seniorů ve spojení se sociální prací vnímám především v tom, že v České republice nejsou k dispozici žádné novější výzkumy, které by se věnovaly životním podmínkám, resp. které by zkoumaly chudobu seniorů (mimo data získaná ze statistických šetření „Sčítání lidu, domů a bytů“, „Životních podmínek“ a „Statistiky rodinných účtů“) a taktéž i v odborné literatuře dochází k opomíjení témat, která by spojovala oblast chudoby seniorů se sociální prací.

Abych však mohla zkoumat, jakými nástroji by mohla sociální práce pomoci řešit situaci seniorů, kteří žijí v chudobě, je nutné nejdříve chudobu seniorů definovat. Proto se první část zabývá právě vymezením tohoto pojmu, druhá část se zaměřuje na to, jakými způsoby je v současné době sociální práce se seniory praktikována.

Současný stav zkoumání

Důležitými informacemi pro mé zkoumání je *finanční situace seniorů*. Stále totiž přibývá starých lidí, kteří se nacházejí ve složité finanční situaci v souvislosti s *dluhy* a následnými *exekucemi*. Exekuční srážky provádí Česká správa sociálního zabezpečení (dále jen ČSSZ) a z evidence k 31. 12. 2013 vyplývá, že exekuční srážky provádí téměř u 71 tisíc důchodů a u dalších několika desítek tisíc důchodů eviduje exekuční titul, ale protože důchod je tak nízký, že nedosahuje tzv. zabavitelné výše, nemohla ČSSZ exekuční srážku provést. Vývoj počtu seniorů v exekucích udává následující tabulka:

Tab. 1: Počet důchodů se zařízenou exekuční srážkou (k 31. 12. 2013)

Rok	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Celkem	30 855	35 223	40 718	46 121	51 184	60 874	67 614	70 997

Zdroj: ČSSZ

V této souvislosti se snižují i možnosti seniorů nakoupit si sociální služby, což vplynulo z realizovaného projektu „*Sociální služby v postindustriální společnosti. Rozvedeno na příkladu Ostravy*“, který si za cíl vytýčil zmapovat situaci a stanovit priority řešení v oblasti sociálních služeb v Ostravě (Krhutová, 2013). Cílem mé práce je zmapovat právě situaci v Ostravě, jelikož mezi starými lidmi žijícím v tomto městě, bude také výzkum probíhat. Z projektu Krhutové (2013) také mimo jiné vyplývá, že „... zejména v oblasti seniorských služeb existuje značný převis poptávky nad nabídkou...“ (s. 97) a není dostatečný výběr služeb. „Finanční možnosti seniora ovlivňují jeho výběr služby“ (s. 96). Samotní komunikační partneři například uváděli: „Bohužel je to o penězích, protože ti staří lidé na to nemají.“ (s. 96), „Bohužel těch lidí začíná být čím dál více – nízkopříjmoví. Pokud má senior vysoký příjem, není až takový problém ho umístit. Takže pokud má důchod nad 10.000,- a nejlépe čtvrtý stupeň závislosti, ideální klient.“ (s. 89), „Finanční prostředky seniorů jsou omezené, nemají na to.“ (s. 79.) Podobně také Nešporová (2008) uvádí, že terénní a ambulantní služby jsou si klienti až na výjimky schopni zaplatit, u služeb rezidenčních se stává, že klienti nejsou schopni služby zaplatit. Avšak výsledky výzkumu ukazují, že finanční náročnost existuje již i v terénní péči (Krhutová, 2013).

Taktéž z hlediska *věkové struktury* dochází v Ostravě, jak uvádí Krhutová (2013) k velmi výraznému nárůstu počtu obyvatel nad 70 let a tento trend bude pokračovat. Předpokládá se, že kolem roku 2050 bude v Ostravě přibližně třetina obyvatel ve věku 65 a více let (Hruška, 2010)¹¹. V souvislosti s těmito prognózami stoupá naléhavost

¹¹ Nyní k datu 31.12. 2013 podle statistik ČSÚ žije v Ostravě osob starších 65 let 56 193, což tvoří 16,4 % z celkového počtu obyvatel žijících na území města Ostravy. Zdroj: [http://www.scitani.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/E8002B940E/\\$File/40341376.pdf](http://www.scitani.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/E8002B940E/$File/40341376.pdf)

diskuze k plánování a dostupnosti veřejných služeb na území města Ostravy pro všechny obyvatele města (Krhutová, 2013).

Chudoba

Pojem „chudoba“ prošel v průběhu historie několika etapami. Townsend (2006) uvádí, že od roku 1880 se vyvinuly tři různé koncepce chudoby, které sloužily jako základ pro mezinárodní a srovnávací práce a stojí především na myšlenkách živobytí, základních potřeb a relativní deprivace. Podnětem pro první etapu byla myšlenka *životního minima*, která vznikla v souvislosti se studováním výživy ve viktoriánské Anglii. Rodiny zde byly definované jako chudé, jestliže jejich příjmy (po odečtení nájemného) nebyly dostatečné pro získání minimálních potřeb, které byly nutné k fyzickému přežití. Tyto myšlenky ovlivnily vědecké postupy, mezinárodní a národní politiky na více než sto let. Později začal být tento koncept kritizován, jelikož se zaměřoval pouze na fyzické potřeby člověka a nebral v potaz jejich potřeby sociální, avšak uspokojování fyzických potřeb (především hladu) je stále široce přijímán jako priorita a stal se základem tzv. absolutní (ale také nazývané „extremní“) chudoby. Přejít od první fáze zaměřené na základní potřeby k novému pojetí chudoby nastal od roku 1970 vlivem Mezinárodní organizace práce (MOP, anglicky ILO – International Labour Organization). Toto pojetí zahrnovalo dva prvky. Prvním jsou minimální spotřební nároky rodiny (adekvátní strava, přístřeší, oblečení, určitá vybavenost domácností nábytkem) a druhým zajištění základních služeb pro komunitu (nezávadná voda, kanalizace, veřejná doprava, zdravotní péče, vzdělání, kulturní zařízení). Pro venkovské oblasti byly stanoveny potřeby jiné.¹² Nastala tedy změna konceptu „životního minima“ (subsistence concept) na koncept „základních potřeb“ (basic needs concept), který je rozšířením předešlého. Tento druhý koncept vidění chudoby, který se snaží vytvořit předpoklady pro rozvoj komunity, hrál významnou roli především v národních rozvojových plánech vytvořených Organizací spojených národů. Třetí koncept, který se vyvinul na konci 20. století, definoval chudobu jako *relativní deprivaci*. Toto pojetí chudoby se vztahuje na příjmy, další zdroje, na materiální a sociální podmínky. Avšak, jak uvádí Townsend (2006), je i tento koncept v rychle vyvíjející a měnící se společnosti obtížně ospravedlnitelný a nelze podle jeho názoru pouze aktualizovat již jednou v minulosti vytvořené měřítko chudoby.¹³

Definice chudoby, od dob začátku jejího zkoumání, se vyvinulo mnoho a pro účely mého příspěvku není podstatné je uvádět, avšak ve své práci jsem se rozhodla chudobu

¹² Např. pozemky, zemědělské stroje, přístup k hospodaření.

¹³ Dále se tomuto tématu také věnují např. Eva Nedomová, Marie Špiláčková. *Fórum sociální politiky* 1/2014 Chudoba, definování a možnosti jejího měření, s.2-8; Simon Maxwell. The Meaning and Measurement of Poverty in *Poverty Briefing*, 1999, aj.

pojmut jako „stav, kdy nedostatek peněz neumožňuje zabezpečovat důležité (základní) životní potřeby na přiměřené úrovni“ (Tomeš, 2001). Taktéž Večerník (2001) uvádí, že v sociální politice je posuzována chudoba jako objektivní situace nedostatku prostředků pro výživu a další základní potřeby. Toto tradiční chápání chudoby používá i Světová banka (2002), která uvádí, že chudoba je typicky vnímána jako nedostatek zdrojů domácnosti či jedince nebo nedostatek schopností plnit své aktuální potřeby. Tato definice je založena na srovnávání příjmů, spotřeby či jiných atributů s určitou stanovenou hranicí, pod kterou jsou jednotlivci považováni za chudé v daném atributu.

Jelikož však chudoba neznamená jen nedostatek finančních prostředků či zdrojů, budu také hledat korelací s dalšími indikátory, které jsou relevantní k tématu práce a situací seniorů např. rodinná situace seniora (rodinný stav, počet dětí, míra udržování rodinných vztahů s dětmi, vnoučaty a ostatními blízkými lidmi), zdravotní stav (vč. nutnosti péče jiné osoby, zdravotní postižení, zvládání každodenního života), vzdělání, profesní zařazení, pracovní aktivita, volnočasové aktivity a bydlení (způsob bydlení, typ, velikost, počet osob v domácnosti, kvalita bydlení).

Sirovátka, Mareš (2002) uvádějí, že způsobů, jak měřit chudobu, je celá řada, což je důsledkem toho, že chudoba je sociální konstrukt, jehož obsah může být konstruován odlišně. Neměří se proto chudoba jako taková, ale její jednotlivé koncepty. Pro účely mé práce bude tímto *konceptem chudoba objektivní*.

Objektivní chudobou¹⁴ se označuje stav, v němž nejsou podle názoru státu (společnosti, tripartity, parlamentu ap.) uspokojovány základní lidské potřeby na přijatelné úrovni (Tomeš, 1996). Objektivní koncept chudoby je, jak uvádí Šustová (viz také Mareš, Rabušic, 1996; Sirovátka, Mareš, 2002) založen na objektivních aspektech situace chudých lidí. Jeho vymezení je nezávislé na mínění těch, kteří jsou za chudé považováni. Krebs (2010) uvádí, že chudoba je tedy v tomto případě stanovena „zvenčí“ určitou autoritou (státem). Tento koncept umožňuje vládám vést dělicí čáru v příjmové distribuci obyvatelstva a zřetelně tak oddělit chudé od nechudých. V tomto případě je chudoba sociálním konstruktem. Za typický koncept objektivní chudoby Sirovátka, Mareš (2002) uvádějí chudobu příjmovou (income poverty).

Předpokládanou *metodou měření* chudoby v mé práci je *spotřební koš*, který představuje podle Tomeše (2001) normativní (také u jiných autorů nazývaná absolutní) a zároveň

preskriptivní¹⁵ metodu, která měří právě objektivní koncept chudoby. Tato metoda, dle Tomeše (2001) tkví v tom, že se stanoví minimální společenský přijatelný a v dané zemi a čase reálně naplnitelný spotřební koš. Souhrn cen zboží (a služeb) v tomto koši pak představuje hranici příjmů, pod níž nastává stav chudoby. Mareš, Rabušic (1996) k této metodě dodávají, že se opírá o uznané minimum výdajů. Spočívá v generování seznamu minimálních potřeb pro domácnosti různé velikosti. Hranice chudoby je počítána jako náklady na jejich uspokojení. Tuto metodu poprvé použil Rowntree v roce 1901. Použitou strategií bude *kvantitativně orientovaný výzkum*, kdy výsledkem tohoto měření bude nejen možnost určení, jak velká část seniorů žije v chudobě, ale také rozlišení chudých seniorů od „nechudých“ a tím identifikaci těch, se kterými budu moci pracovat v další části mé disertační práce, která se týká možností sociální práce.

Sociální práce se seniory

Sociální práce se seniory je práce komplexní. Zahrnuje totiž nejen přístup individuální, skupinový, ale dokonce i komunitní. Taktéž může být uplatňována jak v domácím prostředí seniorů, tak i v zařízeních sociálních služeb či zdravotnických zařízeních, stejně jako ve státních či nestátních organizacích. Sociální práce se seniory má tedy velice široké pole uplatnění, avšak autoři odborných publikací často uvádějí, že se realizuje především v sociálních službách (př. Gulová, 2011) či ji spojují pouze s pobytovými zařízeními pro seniory (Králová, Rážová, 2001).

Janečková (in Matoušek, 2005) uvádí, že věk sám o sobě není důvodem zvýšené potřeby péče. Potřeba sociální práce se starými lidmi se objevuje až v mimořádných situacích způsobených sociálními či zdravotními faktory. Z toho tedy vyplývá, že sociální práce s touto cílovou skupinou se zaměřuje především na nejvíce ohrožené skupiny seniorů, kterými jsou:

- senioři žijící osaměle,
- velmi staří (nad 80 let),
- propuštění z nemocnice,
- dlouhodobě nemocní léčení doma,
- křehcí a zmatení,

¹⁴ Opakem tohoto konceptu je koncept subjektivní, který je založen na hodnocení vlastní zkušenosti jednotlivými domácnostmi (Mareš, Rabušic, 1996) a vychází z přesvědčení, že jedinec je schopen rozhodnout se o pocitu vlastní chudoby (Tomeš, 2011). Viz dále také např. Krebs (2010), Janoušková, Nedělníková (2008), Tomeš (2001).

¹⁵ Koncept preskriptivní vymezuje chudobu s využitím expertních odhadů. Patří sem například právě koncepty spotřebních košů, kdy jsou odborníky definovány nezbytné životní položky (Šustová) a založeny na expertní kalkulaci minimálního příjmu nezbytného pro přežití (Sirovátka, Mareš, 2002). Z tohoto důvodu také bývá někdy nazýván expertním (např. Janoušková, Nedělníková, 2008; Sirovátka, Mareš, 2002).

- trpící demencí či depresí,
- přijatí do institucí a žijící v nich,
- senioři žijící v chudých čtvrtích či nevyhovujících bytech,
- sociálně a geograficky izolovaní,
- vystavení špatnému zacházení, ponižování a segregaci.

Sociální práce se seniory má oproti jiným cílovým skupinám svá specifika, do kterých Janečková (in Matoušek, 2005) zařazuje:

- 1) Neoddělitelnost zdravotní péče od sociální práce, jelikož zhoršení zdravotního stavu s sebou obvykle nese potřebu sociálních služeb, a naopak – i sociální změny představují pro seniora zvýšenou zátěž a riziko pro zdraví.
- 2) Sociální práce se starými lidmi musí být prováděna kvalitně i v případě, že klient má závažný problém s komunikací. Proto musí být sociální pracovník vybaven dovednostmi potřebnými k navázání kontaktu a k rozpoznání potřeb těchto lidí.
- 3) Základem je práce se vztahem a důvěrou, vytvoření pocitu bezpečí a jistoty, které patří k nejzákladnějším potřebám starých lidí.
- 4) Sociální práce se starým člověkem často znamená také práci s jeho rodinou a pomoc pečujícím rodinným příslušníkům.

Jiné dělení osob/seniorek, které vyžadují sociální pomoc, uvádí a vymezuje např. 3. Komunitní plán sociálních služeb a souvisejících aktivit ve městě Ostrava na období 2011–2014 (dále jen Komunitní plán).¹⁶

Sociální služby jsou důležitou součástí pomoci seniorům v jejich tíživé situaci. „Sociální služby jsou poskytovány lidem sociálně znevýhodněným; cílem je zlepšit kvalitu života těchto lidí, chránit je před riziky, které na ně v těchto situacích doléhají, a napomoci jim

¹⁶ Uvádějí například osoby, které se ocitly v období své poslední fáze života; osoby seniorského věku, vyžadující současně také pomoc pro své již dospělé dítě s určitým handicapem, např. dospělou osobu se zdravotním postižením či chronickým duševním onemocněním; osoby seniorského věku s různými typy závislosti, např. nejčastěji se závislosti na alkoholu a dalších návykových látkách, atd.

k začleňování do společnosti.“ Gulová (2011, s. 32.) Obdobnou definici uvádí také zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách (dále jen zákon).¹⁷

Soudobé požadavky či nedostatky sociálních služeb zaměřené na seniory jsou podle Kubalčíkové, Havlíkové (2011) nevyváženost institucionálních, ambulantních a terénních služeb a dle autorek by mělo dojít k zajištění pestrosti nabídky služeb, které se vzájemně doplňují a navazují na sebe. Stěžejní otázkou tedy je posílení role terénních služeb, poskytujících péči v domácnosti klienta a podpora spolupráce formálních a neformálních poskytovatelů služeb. Obdobně Komunitní plán (2010) z hlediska vymezení potřeb seniorů považuje za podstatné zajištění dostupnosti všech forem sociálních služeb, ale také informovanost a orientaci o sociálních službách zajistit odborné sociální poradenství a služby spojené s hospicovou péčí. Podle Haškovcové (2010) mají být sociální služby dostupné, efektivní, kvalitní a bezpečné. Krhutová (2013) se v této souvislosti zaměřila na úlohu privatizace v sociálních službách pro seniory na území Ostravy a uvádí, že tento trend může v budoucnu významně ovlivnit jejich podobu a fungování, kdy na jedné straně může tato privatizace přinášet pozitiva (existence různorodých poskytovatelů, větší nabídka služeb), ale také negativa (vykloučení některých seniorů ze služeb především z nedostatku vlastních finančních zdrojů či zdrojů zřizovatelských obcí). Nešporová (2008) taktéž upozorňuje, že jsou stále nedostatečně rozvinuté kvalitní terénní služby a je nedostatek krátkodobých služeb pobytových.

Sociální služby pro seniory jsou vymezeny zákonem, který vnímá seniory jako „osoby, které mají sníženou soběstačnost z důvodu věku“. Pro seniory jsou tedy primárně určené zejména tyto služby:

- odborné sociální poradenství § 37,
- osobní asistence § 39,
- pečovatelská služba § 40,
- tísňová péče § 41,
- odlehčovací služby § 44,
- centra denních služeb § 45,
- denní stacionáře § 46,
- týdenní stacionáře § 47,
- domovy pro seniory § 49,

¹⁷ § 3, písm.a) uvádí, že sociální službou se rozumí „činnost nebo soubor činností podle tohoto zákona zajišťujících pomoc a podporu osobám za účelem sociálního začlenění nebo prevence sociálního vyloučení“

- domovy se zvláštním režimem § 50,
- sociální služby poskytované ve zdravotnických zařízeních ústavní péče § 52,
- telefonická krizová pomoc § 55,
- sociálně aktivizační služby pro seniory a osoby se zdravotním postižením § 66.

Při práci se seniory se užívá nejen specifická práce (viz výše), ale uplatňují také specifické metody, mezi kterými například Janečková (in Matoušek, 2005) zdůrazňuje následující: validace (přístup opírající se o toleranci, vcítění a empatické naslouchání), preterapie (využívá techniky, které mohou pomoci podpořit nemocného člověka, aby vyjádřil to, co prožívá uvnitř, v případě, kdy běžné komunikační prostředky selhávají), práce se vzpomínkami (reminiscence, při které se využívá vzpomínek), další uvádí Koběrská (in Matoušek, 2005), a to videotrénink interakcí, kdy je komunikace seniora a sociálního pracovníka snímána kamerou a poté umožňuje detailní analýzu průběhu této komunikace a může také sloužit k navázání účinného kontaktu a lepší spolupráci s klientem. Jsou samozřejmě praktikované také další formy práce se seniory, př. petterapie (Haškovcová, 2010), ergoterapie, muzikoterapie (Gulová, 2011). Z pohledu teoretických přístupů sociální práce se doporučuje využívat antiopresivní přístup (např. McDonald, 2010; Tanner, Harris, 2008) či přístup orientovaný na člověka (Hughes, Heycox, 2010).

Hlavním úkolem mého výzkumu bude zjistit, jak vnímají možnosti sociální práce samotní seniory, kteří žijí v chudobě. Dílčími cíli také bude zjištění, zda vůbec a nakolik je současná sociální práce schopna uspokojovat potřeby chudých seniorů a pomáhat skutečně řešit jejich problémy, popř. jakými způsoby, opatřeními a jak by to podle seniorů samotných mohla dělat lépe. Taktéž nalézt odpověď na otázku, co od sociální práce očekávají a jak by měla sociální práce vypadat, aby mohla více odpovídat jejich potřebám. Navrženou metodologií tohoto zkoumání je kvalitativní výzkum s využitím metody zakotvené teorie a techniky polostrukturovaných rozhovorů se seniory.

Závěr

Cílem sociální práce podle Matouška (2008) je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů. Proto je vzhledem k výše uváděným změnám ve společnosti důležité, aby byla svým klientům, v mém případě tedy seniorům, a především těm z nich, kteří se nacházejí ve složité životní situaci, schopna pomoci řešit problémy, které vznikly či vznikají především z nedostatku finančních prostředků. Taktéž na základě demografického vývoje lze předpokládat, že narůstající počet seniorů bude znamenat

i vyšší nároky na zdravotní a sociální zajištění této skupiny osob, a proto je vhodné, aby sociální práce byla schopna tyto podmínky ve své praxi reflektovat.

Hlavním cílem mé práce je tedy porozumění tomu, jak vnímají možnosti sociální práce seniory, kteří se aktuálně v chudobě nacházejí. Dílčími cíli by mohla být zjištění, zda vůbec a nakolik je současná sociální práce schopna uspokojovat potřeby chudých seniorů a pomáhat skutečně řešit jejich problémy, popř. jakými způsoby, opatřeními, podle samotných seniorů, by to mohla dělat lépe. Dále zjistit, co seniory od sociální práce a od sociálních služeb očekávají a zda může sociální práce více odpovídat jejich potřebám.

Citovaná literatura

CODOUEL, A., HENTSCHEL, J. SODOM, Q. 2002. *Poverty Measurement and Analysis, World Bank, Washington D. C.* Dostupné z: <http://siteresources.worldbank.org/INTPRS1/Resources/383606-1205334112622/5467_chap1.pdf>. [cit. 2014-04-12].

ČSSZ 2014. [online] Česká správa sociálního zabezpečení. Dostupné z: <<http://www.cssz.cz/cz/o-cssz/informace/media/tiskove-zpravy/tiskove-zpravy-2014/prepocet-exekucnich-srzek-z-duxodu-provede-cssz-od-unora-2014.htm>>. [cit. 2014-04-12].

ČSÚ 2013. [online] Český statistický úřad. Dostupné z: <[http://www.scitani.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/E8002B940E/\\$File/40341376.pdf](http://www.scitani.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/E8002B940E/$File/40341376.pdf)>. [cit. 2014-04-12].

GULOVÁ, L. 2011. *Sociální práce. Pro pedagogické obory.* Praha: Grada.

HAŠKOVCOVÁ, H. 2010. *Fenomén stáří.* Praha: Havlíček Brain Team.

HRUŠKA, L. et al. 2010. *Sociální služby v postindustriální společnosti. Rozvedeno na příkladu Ostravy.* Ostrava: Addendo.

HUGHES, M., HEYCOX, K. 2010. *Older people, ageing, and social work: knowledge for practice.* Crows Nest, NSW: Allen.

KRÁLOVÁ, J., RÁŽOVÁ, E. 2001. *Zařízení sociální péče pro seniory a zdravotně postižené občany.* Český Těšín: ANAG.

KRHUTOVÁ, L. 2013. *Privatizace v sociálních službách pro seniory.* Ostrava: František Šalé – Albert.

KREBS, V. 2010. *Sociální politika.* Praha: ASPI.

KUBALČÍKOVÁ, K., HAVLÍKOVÁ, J. 2011. Towards Staying at Home. Could Domiciliary Care Services be a Possible Way? *Sociální práce / Sociálna práca*, č. 5, s. 3-16.

MAREŠ, P., RABUŠIC, L. 1996. K měření subjektivní chudoby v české společnosti. *Sociologický časopis* 32, Brno.

MATOUŠEK, O. a kol. 2008. *Metody a řízení sociální práce*. 2. vyd. Praha: Portál.

MATOUŠEK, O., KOLÁČKOVÁ, J., KODYMOVÁ, P. 2005. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál.

McDONALD, A. 2010. *Social work with older people*. Malden, MA: Polity.

NEŠPOROVÁ, O. et. al. 2008. *Zajištění potřeb seniorů s důrazem na roli nestátního sektoru*. Praha: VÚPSV.

SIROVÁTKA, T., MAREŠ, P. 2002. *Monitorování chudoby v České republice*. Praha: VÚPSV.

Statutární město Ostrava 2010. [online] 3. Komunitní plán sociálních služeb a souvisejících aktivit ve městě Ostrava na období 2011 – 2014. Dostupné z: <http://www.ostrava.cz/cs/urad/magistrat/odbory-magistratu/odbor-socialnich-veci-skolstvi-sportu-a-volnocasovych-aktivit/oddeleni-koncepce-a-rozvoje-socialnich-sluzeb/soubory/neuverejnovat/3_Komunitni_plan.pdf>. [cit. 2014-04-12].

ŠUSTOVÁ, Š. Měření chudoby a příjmová chudoba v České republice, ČSÚ.

TANNER, D., HARRIS, J. 2008. *Working with older people*. New York: Routledge/Community Care.

TOMEŠ, I. 2001. *Sociální politika – teorie a mezinárodní zkušenost*. Praha: Socioklub.

TOMEŠ, I. 1996. O chudobě jako o sociální události. In *Sociální politika, teorie a mezinárodní zkušenost*. Praha: Socioklub.

TOWNSEND, P. 2006. What is Poverty? An historical perspective. *Poverty in Focus*. International Poverty Centre, pp. 5-6. Dostupné také z: <<http://www.ipc-undp.org/pub/IPCPovertyInFocus9.pdf>>. [cit. 2014-04-12].

VEČERNÍK, J. 2001. Chudoba u nás a ve světě. *Sociální politika*, Sociologický ústav AV ČR, roč. 27, č. 4: 7-9.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů.

JARNÍ ŠKOLA SOCIÁLNÍ PRÁCE 2014

Sborník příspěvků z rozšířeného metodologického bloku *Jarní školy sociální práce 2014*, která se konala ve dnech 9. - 11. dubna 2014 v rámci projektu *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií*, č. CZ.1.07/2.3.00/20.0080.

Editor: Jelena Petrucijová

Jazyková korektura: Mgr. Věra Nováková

Počet stran: 80

Vydání: první

Místo a rok vydání: Ostrava 2014

Vydavatel: Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě

TENTO PROJEKT JE SPOLUFINANCOVÁN EVROPSKÝM SOCIÁLNÍM FONDĚM A STÁTNÍM ROZPOČTEM ČESKÉ REPUBLIKY

ISBN 978-80-7464-536-5